

Intelektualna povijest sporova o herbartizmu i Sveučilište u Zagrebu

Sažetak:

U ovom radu prikazuju se intelektualni, kulturni i politički sporovi vezani uz nastanak i kraj herbartizma kao dominantnog akademskog usmjerenja u Banskoj Hrvatskoj, odnosno na zagrebačkom sveučilištu. Dan je pregled filozofsko-akademske situacije u Habsburškoj Monarhiji 19. stoljeća koja je omogućila razvoj herbartizma te utjecaja austrijske filozofije na ranu hrvatsku filozofiju. Herbartizam, promatran kao paradigma, uspostavio je dominaciju u nastajućem hrvatskom akademskom polju te je svoj dominantan položaj neuspješno pokušao zadržati u periodu razvoja pozitivnih znanosti na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Zagrebački herbartistički profesori, kao istaknuti javni intelektualci, imali su značajnu ulogu u usmjeravanju i održanju intelektualnih tokova na polju filozofije, društvenih znanosti i umjetnosti. Pri tome je poseban značaj imalo sveučilište kao poprište borbi za prestiž i intelektualni uspjeh unutar akademskog polja.

Ključne riječi: herbartizam, zagrebačko Sveučilište, intelektualna povijest, Franjo Marković, Izidor Kršnjavi, Gjuro Arnold

Uvod¹

Početak i kraj herbartizma kao dominantnog akademskog usmjerenja uglavnom je zaboravljena tema koju možemo upotrijebiti za uvid u ono što se naziva „promjena paradigme“. Herbartizam je tijesno vezan uz nastanak modernih znanosti, a naročito pedagogije i psihologije. Širenje herbartizma unutar njemačkog govornog područja vezano je uz određene karakteristike ovog filozofskog smjera koje su se odlično uklopile u nastanak i razvoj pozitivnih zna-

¹ Ovaj rad nastao je na temelju istoimenog diplomskog rada, izrađenog pod mentorstvom dr. sc. Filipa Šimetina Šegvića, koji je obranjen 2. listopada 2020. godine na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.

nosti.² Pri tome, to je bio samo jedan od brojnih smjerova koji su se natjecali za institucionalne pozicije u sklopu prvih modernih sustava visokog obrazovanja. No dominantna uloga koju je ovaj smjer zadobio unutar Austrijskog Carstva, odnosno Austro-Ugarske, u drugom dijelu 19. stoljeća nije u konačnici bila samo rezultat jednostavne pobjede herbartovaca nad njihovim intelektualnim protivnicima, već i odluka rastućeg državnog aparata. Kao što je razvoj obrazovnog sustava u Banskoj Hrvatskoj, i drugdje na hrvatskim područjima, bio pod ključnim utjecajima sličnog razvoja na austrijskom području, i hrvatska filozofija 19. stoljeća bila je pod snažnim utjecajem „austrijske“ filozofije. Već je i pitanje postojanja „austrijske“ filozofije, kao distinktivne u odnosu na njemačku filozofiju 19. stoljeća, vezano usko uz herbartizam, budući da je svjesno suprotstavljen njemačkom postkantovskom idealizmu.³

U njemačkom je slučaju snaga idealističke metafizike proizašla, jednim dijelom, iz njezine uske povezanosti s razvojem njemačkog romantizma, u osjećajnom smislu, i nacionalizma. S druge strane, filozofija ni u jednom trenutku nije bila ukorijenjena na takav način u strukturi Habsburške Monarhije, koja je u prvoj polovici 19. stoljeća vodila „proaktivnu“ njemačku politiku od Metternicha do Beusta, uglavnom u osnovi suprotnu od one dinastije Hohenzollern i Pruske. Tom Carstvu nedostajao je potencijal za nacionalističku legitimaciju na području filozofije, a legitimitet je crpio iz svog imaginarija o Monarhiji kao bedemu katoličanstva i dinastičkog načela u Europi.⁴ Pruska i Habsburška Monarhija kretat će se između načelnih savezništva i manje ili više otvorenih rivalstva, ali pitanje njemačkog ujedinjenja i dominacija Pruske, koja najkasnije od 1866. ostvaruje primat na području njemačkih zemalja, dovelo je politiku Habsburške Monarhije u potrebu za podrškom suprotnih struja njemačkom idealizmu, od herbartizma do pozitivizma.

Herbartova filozofija, kako se to ponekad ističe, nije vjerno prenesena u stvaranju „herbartovske“ pedagoške škole, ali ta je škola poslužila habs-

² Pozitivizam je stajalište da je postizanje znanja o svijetu moguće samo pomoću osjetilne percepcije i introspekcije te metoda empirijskih znanosti. Pozitivisti vjeruju da je uzaludno pokušavati izvoditi istine o svijetu iz navodnih samorazumljivih premisa koje se primarno ne temelje na osjetilnoj percepciji. Harry B. Acton, „Comte's Positivism and the Science of Society,“ *Philosophy* 26/99 (1951): 291-310. Popularno objašnjenje značaja pozitivizma za austrijsku filozofsku misao je takozvana „Neurath-Hallerova teza“. Otto Neurath tvrdio je da je Beč pružio posebno plodno tlo za razvoj znanstvene koncepcije filozofije zbog rasta liberalizma u drugoj polovici devetnaestog stoljeća i antimetafizičkog duha. Ovu tezu proširio je i pojasnio Rudolf Haller koji je pokazao da je za austrijsko područje moguće stvoriti koherentnu alternativu spekulativnom idealizmu koji je prevladavao u samoj Njemačkoj. Barry Smith, „Austrian Origins of Logical Positivism,“ u *The Vienna Circle and the Lvov-Warsaw School*, ur. Klemens Szaniawski (Dordrecht: Springer, 1989), 19-53. Više o Hallerovom viđenju austrijske filozofije: Rudolf Haller, „On the Historiography of Austrian Philosophy,“ u *Rediscovering the Forgotten Vienna Circle*, ur. Thomas E. Uebel (Dordrecht: Springer, 1991), 41-50.

³ Čitava njemačka idealistička filozofija nakon Immanuela Kanta može se opisati kao postkantovska, no ovdje se primarno sagledava period klasičnog njemačkog idealizma i neokantijanizma 19. stoljeća.

⁴ A. J. P. Taylor, *Habsburška Monarhija 1809-1918* (Zagreb: Znanje, 1991), 13-30.

burškim vlastima prilikom obrazovne reforme nakon turbulentnih revolucija 1848./1849. godine. Znanost i obrazovanje u 19. stoljeću predstavljali su bitne poluge modernizacije „odozgo“, gdje je herbartizam poslužio u etatizacijske svrhe. Ovdje se već može govoriti o sporu između državne i crkvene jurisdikcije nad obrazovanjem, prilikom čega je herbartizam odigrao stanovitu ulogu u normativizaciji obrazovnog sustava. Kao rezultat svega navedenog, herbartizam je imao važnu institucionalnu ulogu u sklopu prvog modernog hrvatskog sveučilišta – Kraljevskog sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu, otvorenog 1874. godine.

Franjo Marković, prvi profesor filozofije na novoosnovanom Sveučilištu, bio je značajan predstavnik herbartizma, posebice u estetici. Uz herbartizam na zagrebačkom Sveučilištu vezani su i Izidor Kršnjavi, profesor povijesti umjetnosti te Gjuro Arnold, profesor filozofije i pedagogije. Oni će se s vremenom, kao i drugdje u Austro-Ugarskoj, morati nositi s razvojem novih smjerova u filozofiji, psihologiji i pedagogiji koji će nastojati zbaciti herbartizam s pozicije dominantne paradigme, u čemu će, naravno, u konačnici i uspjeti. Ovdje je epistemološki zanimljiva uloga koju su imali profesori kao društveno istaknuti intelektualci, ali i uloga Sveučilišta kao institucije u održavanju i promjeni paradigme. Stoga će se u ovom radu promotriti sporovi koji su doprinijeli usponu i padu herbartizma te uloge koje su pri tome imali Zagrebačko sveučilište i njezino nastavno osoblje, odnosno istaknuti intelektualci u Banskoj Hrvatskoj.

Intelektualna povijest

Intelektualna povijest, više od svega drugoga, obilježena je svojom interdisciplinarnom prirodom. Intelektualni povjesničari nikada ne poštuju disciplinske granice, osim kada ih nameću ljudi čije ideje proučavaju. Razlog je taj što ideje nikada nisu isključivo političke, filozofske, ekonomske ili teološke. To je olakšano sve većim napuštanjem pozitivističke povijesti pojedinih disciplina od strane većine intelektualnih povjesničara koji takvu historiografiju odbacuju na temelju njezine teleologije i strukturno-metodološkog anakronizma.⁵ Kolika se važnost pridaje društvenom kontekstu uvelike određuje koju „inačicu“ intelektualne povijesti ćemo slijediti, budući da ona uključuje pothvate koji ne daju znatnu pažnju kontekstu, dok ga, s druge strane, intelektualni povjesničari pod utjecajem sociologije znanja, ili sličnih disciplina, razmatraju znatno šire. U ovom radu težiti će se potonjem pristupu budući da većina intelektualaca ne živi svoj život u potpunoj samoći, već razmišljaju pod utjecajem drugih intelektualaca, često formiraju (ne)formalne grupe za razgovor, stvaraju mreže suradnika te sudjeluju u procesu uspostave modernih institucija 19. stoljeća. Stoga je vrlo važan aspekt intelektualne povijesti i povijest intelektualnih institucija, što uključuje, iako nije ograničeno njome, povijest sveučilišta. Stavljanje fokusa na karakter pojedinih institucija, poput sveučilišta, može pružiti presudan uvid u način na koji ideje istodobno uvjetuju i bivaju

⁵ Richard Whatmore, *What is Intellectual History?* (Oxford: Polity, 2015), 9; 13-14.

uvjetovane društvenim kontekstima. Kada pridajemo posebnu pozornost profesionalnoj instituciji, također je potrebno razmotriti status intelektualaca koji zauzimaju neki profesionalni položaj, kao što su sveučilišni profesori.⁶

U posljednjim godinama intelektualna povijest često je prilagođavala mnoge metode koje su se prvi put razvile u tradiciji sociologije znanja. Francuski sociolog Pierre Bourdieu, možda više od bilo kojeg drugog sociologa, pomogao je u podizanju sociologije znanja na visoku razinu teorijske sofisticiranosti. S velikim uspjehom primijenio je sociologiju znanja da bi objasnio, na primjer, političke navike francuskih intelektualaca 1960-ih godina (*Homo Academicus*, 1984.). Bourdieu je bio posebno koristan za intelektualne povjesničare koji nastoje razumjeti način na koji znanje kao mehanizam društvenog prestiža funkcionira u intelektualnom okruženju. Koristeći marksistički leksikon, iako nije marksist, Bourdieu shvaća obrazovanje kao „simbolički kapital“, a intelektualni život kao polje moći u kojem se intelektualni sukobi mogu shvatiti kao strateški potezi. Nečiji uspjeh u konačnici se prevodi u društveno-ekonomsku dominaciju nad čitavim intelektualnim poljem.⁷

Intelektualno polje u određenom vremenu i mjestu sastoji se od aktera koji zauzimaju različite intelektualne položaje. Ipak, polje nije skup izoliranih elemenata, već je konfiguracija ili mreža odnosa. Elementi u polju nisu međusobno povezani samo na utvrđene načine, svaki također ima određenu „težinu“ ili autoritet, tako da je intelektualno polje istovremeno i prikaz distribucije moći. Agenti na terenu sukobljavaju se jedni s drugima te se nadmeću za pravo definiranja ili suodlučivanja onoga što će se smatrati intelektualno utvrđenim i kulturno legitimnim. Sudionici na terenu mogu biti pojedinci, male grupe, „škole“ ili čak čitave akademske discipline. Mogu se zamisliti odnosi na terenu, unutar potpolja, koji zauzvrat zauzimaju određene regije u širem intelektualnom polju. No glavna poanta Bourdieuovih definicija leži u naglasku na pozicijskim ili relacijskim atributima ideja. Gotovo uobičajeno doživljavamo određene grupe ideja u našoj vlastitoj kulturi kao intelektualno srodne, a smatra se da takvi afiniteti postoje i u drugim povijesnim kontekstima. Prevladavajuće ortodoksnosti određenog konteksta pomažu u oblikovanju onoga što se smatra heterodoksnim unutar polja, što naravno određuje strukturu polja u cjelini te sve daljnje pomake u znanstvenoj misli.⁸

Jedan od središnjih problema sociologije intelektualnog miljea jest taj što su intelektualci, kao i svi društveni agenti, „spontani sociolozi“ koji su posebno vješti u objektivizaciji drugih. Oni su profesionalci u diskursu i eksplikaciji, međutim, imaju puno veću sposobnost transformacije svoje spontane sociologije, odnosno svoje samointeresne vizije društvenog svijeta, u izgled znanstvene sociologije. Za sociologiju intelektualaca vrlo je često puko pretva-

⁶ Peter E. Gordon, „What is intellectual history? A frankly partisan introduction to a frequently misunderstood field,“ Harvard University, <https://ces.fas.harvard.edu/uploads/files/Reports-Articles/What-is-Intellectual-History-Essay-by-Peter-Gordon.pdf> (pristup 15.1.2024).

⁷ Ibid.

⁸ Fritz Ringer, „The intellectual field, intellectual history, and the sociology of knowledge,“ *Theory and Society* 19/3 (1990): 270-271.

ranje zainteresirane i djelomične vizije slabosti nećijih intelektualnih protivnika u diskurs koji ima sav sjaj znanstvene nauke. To je najočitiije u fazi gradnje predmeta; obično se pita što je intelektualac te se nudi definicija koja se temelji na pristranosti ili stranačkim kriterijima. Time se uništava središnje svojstvo intelektualnog polja, da je to mjesto borbi oko toga tko njemu pripada, a tko ne. Stoga je nužno sagledavati polje i njegovu logiku, naravno i međuodnose s drugim poljima i polugama moći, te intelektualce unutar toga. Bourdieu potiče upotrebu otvorenih koncepata kao načina odbacivanja pozitivizma, drugim riječima, za njega koncepti nemaju drugu definiciju osim systemske. „Ono što vrijedi za koncepte vrijedi i za odnose, koji svoje značenje stječu samo unutar sustava odnosa“ – kaže Bourdieu. Pojmovi poput „habitusa“, „polja“ i „kapitala“ mogu se definirati, ali samo unutar teorijskog sustava koji oni sami čine, a ne izolirano.⁹

Habitus je generativno načelo koje stvara odgovore koji se više ili manje dobro prilagođavaju zahtjevima određenog polja. On je proizvod cjelokupne kolektivne povijesti obitelji i klase, ali također i pojedinačne povijesti, kroz formativna iskustva najranijeg djetinjstva.¹⁰ Pojam habitusa umjereno je rješenje koje tvrdi da društveni agenti nisu niti čestice materije koje su određene vanjskim uzrocima, niti monade vođene isključivo unutarnjim razlozima. Društveni agenti proizvod su povijesti cijelog društvenog polja i akumuliranog iskustva na vlastitom putu unutar određenog „potpolja“. Da bismo razumjeli što će određeni profesor raditi u određenoj konjunkturi, moramo znati koji položaj zauzima u akademskom prostoru, ali i kako je do njega došao. Način na koji je netko pristupio svom položaju upisan je u habitus kao sustav trajnih i prenosivih dispozicija za opažanje i vrednovanje, što se može smatrati Bourdieuovim odgovorom na problem relativizma. Drugim riječima, socijalni će agenti na temelju ovih društveno i povijesno konstituiranih kategorija percepcije i uvažavanja aktivno odrediti situaciju koja ih određuje,¹¹ što je Bourdieuova preformulacija Marxove teze da su ljudi tvorci svoje povijesti, ali ne pod uvjetima koje su sami odabrali.¹²

Herbartova filozofska misao

Johann Friedrich Herbart (1776. – 1841.) bio je njemački filozof, psiholog i pedagog. Herbart je svoju pedagošku teoriju temeljenu na metafizičkim

⁹ Loïc J.D. Wacquant, „An Interview with Pierre Bourdieu. For a Socio-Analysis of Intellectuals: On ‘Homo Academicus’,“ *Berkeley Journal of Sociology* 34 (1989): 4-6.

¹⁰ Pierre Bourdieu, *In Other Words: Essays Toward a Reflexive Sociology*, prev. Matthew Adamson (Stanford: Stanford University Press, 1990), 91.

¹¹ Wacquant, „An Interview with Pierre Bourdieu. For a Socio-Analysis of Intellectuals: On ‘Homo Academicus’,“ 10.

¹² Marx navodi u svom tekstu „18. brumaire Louisa Napoleona“ da: „Ljudi prave svoju vlastitu povijest, ali je ne prave po svojoj volji, ne pod okolnostima koje su sami izabrali, nego pod okolnostima koje su neposredno zatekli, koje su date i naslijeđene.“ Karl Marx, *Klasne borbe u francuskoj od 1848. do 1858.: Osamnaesti brumaire Luja Bonaparta*, prev. Nataša Tkalec (Zagreb: Naprijed, 1973), 15.

postulatima objavio dok je predavao u Göttingenu, u djelima *Allgemeine Pädagogik* (Opća pedagogija, 1806.) i *Hauptpunkte der Metaphysik* (Osnovne točke metafizike, 1806.). Kasnije, tijekom königsbergških godina (gdje je naslijedio Kantovu Katedru), Herbart je svoju psihologiju razvio u djelima poput *Lehrbuch zur Psychologie* (Udžbenik za psihologiju, 1816.) i *Psychologie als Wissenschaft* (Psihologija kao znanost; dva sveska, 1824., 1825.). Danas se prema konvencionalnom stajalištu Herbarta smješta u drugi red filozofa, koji je, osim po svojim estetičkim razmatranjima, ostao zapamćen po svom radu na pedagogiji. Međutim, prema Herbartu, pedagogija svoja sredstva duguje psihologiji, svoje ciljeve etici, a osnovne pretpostavke metafizici, stoga su njegova filozofska razmišljanja o raznim temama međusobno povezana. Za Herbarta, kao i za Kanta, čovjek punoću svojeg bića postiže tek kao građanin, a osnovno sredstvo kojim to postiže je obrazovanje. Herbart je smatrao da se svako dijete rađa s jedinstvenim potencijalom, što on naziva njegovom individualnošću (njem. *Individualität*), ali taj potencijal ostaje neispunjen dok ga obrazovanje nije analiziralo i transformiralo u skladu sa sveukupnim vrijednostima civilizacije, to jest Zapadne, predindustrijske civilizacije. Produkt te transformacije on je nazvao karakter (njem. *Charakter*). Stoga je glavna svrha odgoja bila inteligentna primjena pedagogije na preobrazbi individualnosti u karakter.¹³

Herbartovska terminologija temelji se na standardnim pojmovima psihologije. Prema njegovu tumačenju, sami (mentalni) pojmovi nisu u tolikoj mjeri pogrešni, niti vode u zablude, koliko koncepcije odnosa koje oni omogućuju. Filozofija se općenito, tvrdi Herbart, može promatrati kao poseban postupak koji za cilj ima „razradu koncepata“ (njem. *Bearbeitung der Begriffe*), ne kao nastojanje konstruiranja idealnog jezika, već kao prihvaćanje postojećih koncepata i pokušaj da se oni učine korisnima. Dok tradicionalna psihologija sposobnosti postulira mnoštvo modularnih kapaciteta s prilično nejasnim odnosima utemeljenim na sumnjivim načelima klasifikacije, Herbartov je pristup radikalno redukcionistički. Prema njemu, čitav psihički život sastavljen je od „predstava“ (njem. *Vorstellungen*). Čak i mentalni koncepti višeg reda nisu ništa drugo doli kombinacije predstava. Ovo polazište jamči proučavanju uma posebnu sferu teoretiziranja koja je odvojena od bioloških aspekata.¹⁴ Iako to još nije u potpunosti kognitivistička teorija, Herbartova razmišljanja su u skladu s kasnijim kognitivnim pristupima u tome što je njezin fokus u potpunosti usmjeren na unutarnje procese i unutarnje mehanizme pri objašnjavanju

¹³ Različiti aspekti Herbartovog sustava razrađeni su sukcesivno u različitim fazama njegove karijere. Ključne aspekte oblikovao je u ranim, formativnim godinama, a nakon toga ih je doradao. Iako njegov rad nije intelektual- na cjelina, njegov zreli sustav je relativno stabilan i konzistentan. H. M. Knox, „The Progressive Development of J. F. Herbart's Educational Thought,“ *British Journal of Educational Studies* 23/3 (1975): 265-275. Prema: Alan Blyth, „From Individuality to Character: The Herbartian Sociology Applied to Education,“ *British Journal of Educational Studies* 29/1 (1981): 69-70.

¹⁴ Christoph Landerer, Wolfgang Huemer, „Johann Friedrich Herbart on Mind,“ u *Philosophy of Mind in the Nineteenth Century*, sv. 5, ur. Sandra Lapointe (New York: Routledge, 2018), 63-64.

funkcioniranja uma. Herbart se stoga s pravom može smatrati, kako napominje Leary, „pradjedom suvremenog pristupa obrade informacija u umu.“¹⁵

Formalna estetika razvijena u devetnaestom stoljeću bila je temeljna prekretnica u povijesti estetike. Ona se pojavila u kontekstu pokreta suprotstavljenog idealističkim filozofijama, a osnovne formalističke ideje formuliране su u jasnoj suprotnosti naspram idealističkih shvaćanja umjetničkog lijepog.¹⁶ Herbart je bio primarni eksponent estetskog formalizma, iako nikada nije proizveo sintezu svojih ideja, zbog čega su one ostale tek sporadično zabilježene u kratkim odlomcima vezanim uz estetska pitanja.¹⁷ U estetici je izraz „herbartizam“ ostao tijesno povezan s formalizmom, primarno zahvaljujući Herbartovim učenicima koji su razradili njegovu fragmentarnu teoriju (Friedrich Conrad Griepenkerl, Georg Eduard Bobrik, Otto Flügel i posebice Robert Zimmermann). Suprotnost između herbartističke i idealističke estetike najjasnija je u odnosu forme i sadržaja u estetskom objektu. To je pitanje jedno od najčešće raspravljanih u estetici druge polovice 19. stoljeća. Različiti idealistički stavovi koji se pojavljuju u ovoj raspravi nisu nimalo jednoglasni, ali se podudaraju u jednoj ključnoj točki. Za idealizam, ljepota oblika temelji se na sadržaju izraženom u tom obliku, to jest na odnosu koji se proteže izvan djela, a ne na odnosu imanentnom u djelu. Idealističko razumijevanje ljepote stoga se veže uz smisao djela. Hegelova izjava u njegovom posthumno objavljenom djelu *Estetika* iz 1835. godine to jasno izriče: „Lijepo smo nazvali idejom lijepog. To znači da se ljepota mora shvatiti kao ideja, posebice kao ideja u determiniranom obliku, to jest kao ideal.“¹⁸ Estetski formalizam zastupa upravo suprotno gledište, pa je za herbartizam lijepo atribut samog oblika. Ljepota ovisi o tome kako su unutarnji odnosi dijelova raspoređeni jedan prema drugom, kako je objekt sastavljen i strukturiran. Stoga bismo s pozicije herbartizma ljepotu mogli opisati kao odliku unutarnje strukture, što Lambert Wiesing povezuje sa sintaktičkim razumijevanjem ljepote.¹⁹

¹⁵ David E. Leary, *Metaphors in the History of Psychology* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990), 17.

¹⁶ Roger Bauer, *Der Idealismus und seine Gegner in Österreich* (Heidelberg: Winter, 1966), 71-76. Prema: Lambert Wiesing, *Visibility of the Image: History and Perspectives of Formal Aesthetics*, prev. Nancy Ann Roth (New York: Bloomsbury, 2016), 23.

¹⁷ Herbartovo estetičko mišljenje sakupio je Otokar Hostinský. Otokar Hostinský, *Herbarts Ästhetik in ihren grundlegenden Teilen quellenmässig dargestellt und erläutert* (Hamburg: Leopold Voss, 1891).

¹⁸ Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Vorlesungen über die Aesthetik*, sv. 1 (Berlin: Duncker und Humblot, 1842), 135. Schopenhauer, čija se idealistička filozofija u drugim aspektima razlikuje od Hegelove, ovu estetsku misao također izriče u svome djelu *Svijet kao volja i predstava* iz 1819. godine, gdje navodi da načelo „koje omogućuje izražavanje lijepog, ne tiče se forme nego sadržaja pojava, ne ono kako, već ono što je od pojava“, Arthur Schopenhauer, *Die Welt als Wille und Vorstellung*, sv. 1 (Liepzig: F. A. Brockhaus, 1844), 251.

¹⁹ Wiesing, *Visibility of the Image*, 24-26.

Herbartizam i austrijska filozofija

Problem kod govora o „austrijskoj filozofiji“ kao zasebnoj od njemačke, kako napominje povjesničar David S. Luft, postaje očit kada shvatimo da su tri najvažnije figure „austrijske filozofije“, Leibniz, Herbart i Brentano, rođene i obrazovane izvan Habsburške Monarhije. Štoviše, teško je govoriti o jednoj filozofskoj tradiciji, kada se pojam austrijske filozofije proširi uključivanjem modernijih figura poput Ernsta Macha (1838. – 1916.) i Aleksiusa Meinonga (1853. – 1921.) jer je upitno kako se ova tradicija u osnovi razlikuje od empirizma i pozitivizma drugdje u Europi. No treba istaknuti da su ideje Bolzana, Herbarta i Brentana prevladavale u austrijskim školama i na sveučilištima diljem Monarhije te možemo ustvrditi da najčešće točke njemačke misli devetnaestog stoljeća – postkantovski idealizam i romantizam – ne treba pretpostaviti kao neupitnost i za područje Austrije.²⁰ U bilo kojem slučaju, razlike između austrijske i njemačke filozofije nisu nastale kao posljedica temperamenata, već je u njihovom razvoju i razlikama važnu ulogu imalo državno uređenje.

Francuska revolucija dovela je do sloma *ancien régimea*, ne samo kao poretka u Francuskoj, već čitavog koncepta. Stanje u Njemačkoj, koja je i dalje uživala ono što je za Francusku postala politička prošlost, stoga se moralo opravdati. Tome je poslužila teza da je Njemačka svoj revolucionarni pothvat već ostvarila kroz protestantsku reformaciju.²¹ Visoko obrazovanje u Pruskoj 19. stoljeća počelo je povoljno za filozofiju s obrazovnom reformom Wilhelma von Humboldta.²² Sloboda znanosti i autonomija nastavnog osoblja premise su na kojima se temeljio Humboldtov sveučilišni model. No prekomjernost pruske države nije dozvolila da njegov koncept obrazovne politike doista zaživi. Pokušaji reforme propali su 1819. godine s donošenjem takozvanih „Karlsbadskih dekreta“.²³ Godine 1818. njemački pisac August von Kotzebue ubijen je od strane studenta Karla Ludwiga Sanda koji je bio motiviran nacionalističkim težnjama. Taj je događaj izazvao popriličnu senzaciju, stoga su vlade njemačkih država, predvođene austrijskim diplomatom, princem Klemensom von Metternichom, osjetile priliku za djelovanje protiv revolucionarnih ideja koje su se širile na sveučilištima. Nakon konferencije u Karlsbadu (danas Karlovy Vary), 20. rujna 1819. godine dekreti su proklamirali kraj izuzeća od cenzure koje su uživala sveučilišta, a istima su nametnuti vladini povjerenici.²⁴

²⁰ David S. Luft, „Schopenhauer, Austria, and the Generation of 1905,“ *Central European History* 16/1 (1983): 60-61.

²¹ Više o odnosu njemačke filozofije, posebice Hegela, spram Francuske revolucije: Rebecca Comay, *Mourning Sickness: Hegel and the French Revolution* (Stanford, Stanford University Press, 2011).

²² „Wilhelm von Humboldt“, *Prospects: the quarterly review of comparative education* 23/3-4 (1993): 620-621.

²³ Joachim Detjen, *Politische Bildung: Geschichte und Gegenwart in Deutschland* (München: R. Oldenbourg, 2011), 34-36.

²⁴ F. Gunther Eyck, „The Political Theories and Activities of the German Academic Youth between 1815 and 1819,“ *The Journal of Modern History* 27/1 (1955): 27-28.

U 1820-ima, širenje hegelijanske filozofije imalo je podršku pruskog Ministarstva kulture (njem. *Kultusministerium*) što je dovelo do uspona akademskog hegelovskog pokreta. Krajem 1820-ih hegelijanska filozofija bila je na vrhuncu svoje snage, a 1829. godine Hegel je izabran za rektora Sveučilišta u Berlinu. Tada se brza transformacija Hegelove filozofije u moćni akademski pokret činila završenom, ali nakon Hegelove smrti 1831. kolaps tog pokreta bio je još brži. Stupanjem na prijestolje pijetističkog kralja Friedricha Wilhelma IV., na prijestolje se popeo i romantičarski konzervativizam, a liberale u birokraciji zamijenili su konzervativci.²⁵ Neprijatelj hegelijanske teorije, Johann Albrecht Friedrich Eichhorn, postavljen je za ministra kulture, a ubrzo su akademske položaje koje su nekoć držali hegelijanci dobili konzervativni romantičari. Dvije godine kasnije, kako bi iskorijenio „zmajevo sjeme“ hegelijanizma, kralj Friederich Wilhelm pozvao je Friedricha Wilhelma Schellinga da zauzme predstojništvo katedre filozofije koja je nekad bila Hegelova. Otprilike u isto vrijeme, novi je kralj pokrenuo i program cenzure i političkog progona koji je istjerao pruske mladohegelovce iz javnog života ili čak iz države.²⁶

Nedaće Francuske revolucije za filozofiju u Habsburškoj Monarhiji oblikovale su se na nešto drugačiji način nego u Pruskoj, prvenstveno zbog snažnog utjecaja Katoličke Crkve i stava same dinastije Habsburg. Godine 1804. car Franjo II. raspisao je natječaj za novu katedru „znanosti o religiji“ na Praškom sveučilištu, u sklopu borbe protiv ateizma i ideala francuskih prosvjetitelja.²⁷ Na mjesto profesora postavljen je mladi svećenik Bernard Bolzano, filozof koji se ponekad isticao kao osnivač „austrijske filozofije“, a čija je zadaća bila zaustaviti širenje revolucionarnih ideja među studentima. Međutim, novi je profesor bio originalan mislilac i nije propovijedao prema službenom udžbeniku pa su se ubrzo pojavili problemi s crkvenim vlastima. Karlsbadski dekreti bili su ključna promjena u strukturi visokog obrazovanja koju je Crkva trebala da bi konačno uklonila Bolzana nakon višegodišnjih denuncijacija.²⁸ Sudskim ediktom Bolzano je otpušten s dužnosti na sveučilištu u prosincu 1819. godine te je optužen za povredu svoje dužnosti kao profesor

²⁵ Harold E. Mah, *The End of Philosophy, the Origin of 'Ideology': Karl Marx and the Crisis of the Young Hegelians* (London: University of California Press, 1987), 36. Uznemireni posljedicama Francuske revolucije i rastućeg nacionalnog pokreta, u Pruskoj i drugim njemačkim državama na to je stvoren pijetistički odgovor. Oslanjajući se na pijetističke tradicije sedamnaestog i osamnaestog stoljeća ti su neo-pijetisti pokušali uvesti alternativno tumačenje saveza između države i religije, spajajući vjersku odanost i novoizgrađene konzervativne ideale u cilju rehabilitacije legitimiteta tradicionalne političke vlasti. Više u: Doron Avraham, „German Neo-Pietism and the Formation of National Identity,“ *Church History* 88/1 (2019): 87-119.

²⁶ Ibid, 38-39.

²⁷ Jan Šebestík, „Bolzano's Lehrjahre,“ u *Mind, Values, and Metaphysics: Philosophical Essays in Honor of Kevin Mulligan*, sv. 1, ur. Anne Reboul (Cham: Springer, 2014), 292-293.

²⁸ Tužitelji su nastojali povezati Bolzana s učenjima francuskih jakobinaca jer je on navodno nastojao prikazati kršćanstvo kao „puku religiju razuma“ te je propovijedao jednakost među ljudima. Paul Rusnock i Jan Šebestík, *Bernard Bolzano: His Life and Work* (Oxford: Oxford University Press, 2019), 50-58.

religije i kao svećenik. Jedan od ključnih poticaja ovoj odluci bila je izravna intervencija Papinske kurije:

„Na Sveučilištu u Pragu religiozni nauk predaje određeni svećenik po imenu Bernard Bolzano, koji je u cijeloj Bohemiji poznat po svom novom i nepravilnom načinu podučavanja religije i po sofističkom spletkarenju (...). Ovaj čovjek, korifej naših lažnih proroka, od samih je početaka imao određeni broj učenika i sljedbenika koji, raštrkani po cijeloj zemlji, i dalje među ruljom šire načela kojima su sami zaraženi.“²⁹

Godine koje su uslijedile nakon uklanjanja Bolzana sa Sveučilišta u Pragu i uvođenja jače cenzure označene su slabljenjem prisutnosti filozofije u austrijskom obrazovanju. Unatoč tome, nakon Bolzanove smrti (18. prosinca 1848.) sljedbenici i suradnici su ga postupno pretvarali u „mučenika“, simbol neopravdanog progona Crkve i državnih vlasti zbog naprednih učenja. Time je nadahnuo nove generacije naprednih krugova koji su koristili njegovo ime u borbi protiv konzervativizma Habsburške Monarhije.³⁰ Vlasti su dobile jasan podsjetnik u revolucionarnim godinama „Proljeća naroda“ 1848./1849. da je čak i slaba prisutnost „revolucionarne“ filozofije problematična, stoga je bilo potrebno sustavno uvoditi prihvatljivije učenje i razgraditi „opasne“ ostatke. Upravo je zato reforma srednjoškolskih i visokoškolskih ustanova grofa Lea Thuna 1850. učvrstila herbartizam kao novu službenu filozofiju Habsburške Monarhije. U restaurativnoj atmosferi nakon 1848., herbartizam, sa svojim jasnim odmakom filozofske „spekulacije“ što dalje od politike, pokazao se odličnim sredstvom stvaranja „pozitivnih“, apolitičkih znanosti.³¹

Nakon Herbartove smrti 1841. godine, herbartizam je postao popularan među empirističkim filozofima zainteresiranim za razvoj znanosti. Njegov naglasak na formalnim aspektima znanosti i na empirijskim korijenima znanja privukao je pozornost mladih filozofa u posthegelijanskoj Njemačkoj. S daljnjim napretkom u znanosti i uvođenjem eksperimentalnih metoda u psihologiji, Herbartova odluka da primijeni matematiku na prilično spekulativan način ubrzo je privukla sumnju.³² Iako je prihvatio Herbartovu otvorenost za znanost, Friedrich Albert Lange žestoko je napao herbartovsku psihologiju,

²⁹ Prev. I. Š. Jaroslav Foltá; „Life and scientific endeavour of Bernard Bolzano,“ u *Bolzano and the Foundations of Mathematical Analysis*, ur. Vojtěch Jarník, prev. Jiří Jarník (Prag: Society of Czechoslovak Mathematicians and Physicists, 1981), 13-15.

³⁰ Ibid, 15-16.

³¹ Grof Thun stvorio je određen „kult pozitivnog“ koji je trebao odbaciti romantičarsko spekuliranje i preusmjeriti obrazovne napore što dalje od politike. Istodobno, romantičarstvo se također pokazalo problematično u Pruskoj pa je nakon 1848. hegelijanska filozofija ponovno ustoličena. Alexander Wilfing, „‘Absolute’ Aesthetics in Context: The Sociopolitical Fundamentals of Eduard Hanslick’s Scholarly Activities; Towards a Cultural Turn in Hanslick Scholarship,“ *International Review of the Aesthetics and Sociology of Music* 50/1-2 (2019): 180-182.

³² Landerer, Huemer, „Johann Friedrich Herbart on Mind,“ 65.

tvrděći da kombiniranje matematike i spekulacija nema mjesto u empirijskom znanju.³³ U vrijeme Langeove smrti 1875. godine njegova kritika Herbarta bila je već široko prihvaćena u njemačkoj i austrijskoj psihologiji. Prilično ortodokсна verzija herbartovske psihologije preživjela je te napade još nekoliko desetljeća u Njemačkoj.³⁴ Napredovanjem „znanstvene filozofije“ i sve većim utjecajem Augustea Comtea u posljednjoj četvrtini 19. stoljeća percipiralo se da filozofija više ne može „živjeti“ odvojeno od ostalih znanosti. Herbartova metafizička osnova teorije postala je nedaća za njegove sljedbenike pa je Wundt zaključio da su „herbartovci bili bolji psiholozi što su više odbacili prepreke Herbartove metafizike.“³⁵

Herbartizam u zemljama Habsburške Monarhije

Prije revolucija 1848./1849. godine, filozofija u Austriji podučavana je na prilično tradicionalan način. Na sveučilišnoj razini ona je svedena na minimum, a u srednjim školama se uopće nije učila. Metternichov sustav, u potpunosti usmjeren na suzbijanje revolucije u Srednjoj Europi (talijanskim i njemačkim zemljama), okomio je policijsku državu na obrazovni sustav, a naročito sveučilišta. Odrizi društvene situacije u bidermajersko vrijeme očituju se tek u anonimnim rukopisima, pamfletima i subverzivnoj književnosti te naročito kazališnim predstavama. Katolička Habsburška Monarhija uglavnom se oslobodila utjecaja njemačke (protestantske) idealističke metafizike, utjecaja koji je, navodi Berry Smith, osujetio razvoj „egzaktne filozofije“ u Pruskoj. Umjesto toga, u Monarhiji je u prvoj polovici 19. stoljeća prevladavao skolasticizam koji je površno spojen s izvadcima iz misli Leibniza i Herbarta, s dominantnim nasljeđem srednjeg vijeka. Kanoni i udžbenici ove doktrine nametnuti su institucijama učenja u cijeloj Monarhiji, a taj je period završen tek obrazovnom reformom nakon 1848. godine, otvarajući put prema herbartizmu, a kasnije i pozitivističkom razvoju znanosti i filozofije.³⁶

U drugoj polovici 19. stoljeća klima nastave filozofije na Sveučilištu u Beču bila je pod očitim antiidealističkim i empirističkim utjecajima, s posebnim naglaskom na psihološke aspekte svijesti i pedagoška pitanja. Filozofiju su predavali Robert Zimmermann (1824. – 1898.), redoviti profesor u Beču od 1861. godine, i Theodor Vogt (1835. – 1906.), izvanredni profesor filozofije od 1871. godine. Potonji je bio učenik Franza Karla Lotta (1807. – 1874.), uvjerenog herbartovca koji je predsjedao filozofijom na Sveučilištu u Beču od

³³ Više o Langeovoj kritici Herbarta: Lydia Patton, „Anti-psychologism about Necessity: Friedrich Albert Lange on Objective Inference,“ *History and Philosophy of Logic* 32/2 (2011): 139-152.

³⁴ Landerer, Huemer, „Johann Friedrich Herbart on Mind,“ 65-66.

³⁵ Prev. I. Š. Treba napomenuti da je Wundt unutar njemačke filozofije uključivao sva područja koja govore njemački jezik, dok su u tom periodu austrijski filozofi već nastojali definirati zasebnu austrijsku filozofiju. Wilhelm Wundt, „Philosophy in Germany,“ *Mind* 2/8 (1877): 512.

³⁶ Smith, „Austrian Origins of Logical Positivism,“ 40-41.

³⁷ Venanzio Raspa, ur., *Alexius Meinong und Kazimierz Twardowski: Der Briefwechsel* (Berlin: De Gruyter, 2016), 5-7.

1849. do 1874. Vogt je uglavnom predavao pedagogiju i psihologiju, ali Zimmermann, koji je u svojoj mladosti bio učenik Bolzana, imao je interes za razne predmete, poput estetike, etike i logike.³⁷ Herbartizam se zahvaljujući svojoj političkoj apstinenciji i usredotočenosti na formalni i empirijski aspekt znanja, za koje se smatralo da su prilično apolitični, činio idealnim „protuotrovom“ za Kanta, koji je i dalje bio shvaćen kao „filozof revolucije“.³⁸ Herbartova filozofija postala je, uz državnu podršku, izuzetno utjecajna unutar razvojnog pravca austrijske filozofije. Međutim, do 1870-ih i 1880-ih herbartizam je postupno gubio utjecaj i na kraju ustupio mjesto novoj „školi“ koju je razvijao Franz Brentano.³⁹

„Situaciju sam smatrao krajnje tužnom: herbartovska doktrina, ali ne i herbartovska škola (sat je za njih već prošao); i to ništa je bilo sve“ – ovim riječima opisao je Franz Brentano stanje filozofije u austrijskom dijelu Monarhije, kada je 1874. godine stigao u Beč.⁴⁰ Brentano je nakon svog postavljanja na mjesto profesora filozofije postupno nadvladao utjecaj herbartizma, a većina značajnih filozofa *fin-de-siècle* Beča (Edmund Husserl, Alexius Meinong, Kazimierz Twardowski, ali i Sigmund Freud) bila je pod njegovim utjecajem. Twardowski je s velikom otvorenošću izjavio da su, usprkos studiranju pod herbartovcima poput Zimmermana, njegovi sveučilišni studiji „bili u znaku Franza Brentana“.⁴¹ No 1883., kada je Karlovo sveučilište u Pragu podijeljeno između Nijemaca i Čeha, češki herbartizam bio je dovoljno jak da dominira na češkom Odjelu za filozofiju. Zimmermannov udžbenik „Filozofska propedeutika“ (*Philosophische Propädeutik*, 1857.) prevodio se i široko koristio u srednjim školama diljem Habsburške Monarhije te je utjecao na više generacija akademske elite.⁴²

Zimmermann je sam isticao da je jedan od najznačajnijih trenutaka u razvoju filozofije u Austriji bila reforma obrazovanja 1849. godine koju je ministarstvo povjerilo grofu Leo Thunu (1811. – 1888.) i Franzu Serafinu Exneru (1849. – 1926.), također Herbartovom sljedbeniku. Cilj dalekosežne reforme bila je sekularizacija filozofije u obrazovnim ustanovama i implementacija Herbartove filozofije u Habsburškoj Monarhiji, baš kao što su to učinili i Prusi ne-

³⁸ Landerer, Huemer, „Johann Friedrich Herbart on Mind,“ 66.

³⁹ William M. Johnston, *Austrijski duh: intelektualna i društvena povijest 1848-1938*, prev. Janko Paravić (Zagreb: Globus, 1993), 292.

⁴⁰ Prev. I. Š. Franz Clemens Brentano, *Meine letzten Wünsche für Österreich* (Stuttgart: J.G. Cotta, 1895), 64. Prema: Denis Fisette, „Robert Zimmermann and Herbartianism in Vienna. The critical reception from Brentano and his followers,“ *Meinong Studies*, 2020, <https://philarchive.org/archive/FISRZA> (posjet 15. 1. 2024).

⁴¹ Raspa, *Alexius Meinong und Kazimierz Twardowski: Der Briefwechsel*, 7-9.

⁴² U austrijskim zemljama se nakon revolucija 1848./1849. godine herbartovska psihologija nastavila podučavati u srednjim školama sve do kraja 19. stoljeća, a u nekim slučajevima i do 1920-ih. Psihologija je bila dio novostvorenog predmeta zvanog „filozofska propaedeuti“. Ovaj uvodni tečaj filozofije sadržavao je samo empirijsku psihologiju i formalnu logiku, a u austrijskom dijelu Monarhije je uveden kao obvezni predmet samo godinu dana nakon što je sličan predmet nestao iz pruskog kurikulumu (1849. godine). Landerer, Huemer, „Johann Friedrich Herbart on Mind,“ 66-67.

koliko godina ranije s Hegelovom filozofijom.⁴³ Zimmermann je u svom učitelju Exneru vidio „utemeljitelja Herbartove škole u Austriji“ i predvodnika „radikalne reforme visokog obrazovanja“.⁴⁴ Exner je kao sveučilišni profesor u Pragu i Beču te kao savjetnik Ministarstva bogoštovlja i nastave imao izrazito velik utjecaj, a Herbartova psihologija ponudila je Exneru model uma koji se činio posebno pogodnim za projekt liberalnog obrazovanja. Pedagogija kao „moralna znanost“ nije mogla trpjeti potpunu spontanost mišljenja pa je Herbart ograničio kantovski samozakonodavni moral s psihološkim zakonima. Temeljem toga, Exner je kod svojih učenika nastojao potaknuti oblik slobode svijesti koja je ipak prepoznavala ograničenja koja su postavili zakoni, bilo fizički, bilo politički.⁴⁵

Prodor herbartovske misli u Bansku Hrvatsku

Uvođenje obrazovne reforme i stvaranje modernog školskog sustava dovelo je i do pojave učiteljskog pokreta. Uz djelovanje odozgo, poput stvaranja mreže učiteljskih škola, počevši od Zagreba 1847. godine, ključne su bile i liberalne slobode poput prava na okupljanje te razvoja učiteljske štampe. U drugoj polovici devetnaestog stoljeća dolazi do produljenja tečajeva s nekoliko mjeseci na dvije, tri i konačno četiri godine. Austrijski *Državni zakon o narodnim školama* iz 1869. godine, napisan prema liberalnim načelima, omogućio je školovanje svoj djeci bez obzira na spol, vjeru, nacionalnost i društveni sloj. Donošenje liberalnog zakona u austrijskom dijelu Monarhije potaknulo je modernizaciju obrazovanja na području Banske Hrvatske. Uvjeti za reformu školstva stvoreni su nakon usvajanja Ugarsko-hrvatske nagodbe (1868.), kada je Banska Hrvatska stekla autonomiju u pravosuđu, upravi te bogoštovlju i nastavi. Iako obrazovna reforma bana Ivana Mažuranića nije prenijela sve liberalne promjene iz austrijskog izvornika, omogućila je državi da preuzme kontrolu nad obrazovanjem. Modernizacija se odvijala u skladu s postupkom sekularizacije, ali nije ugrožavala vjerski karakter nastave.⁴⁶ Pri tome, redovni sastanci učitelja, koje su regulirali školski zakoni na županijskoj ili biskupijskoj razini, osigurali su forum za rasprave. Zakonodavni uspjeh Mažuranićeva *Zakona o pučkim školama i preparandijama* iz 1874. godine dobio je intelektualnu i publicističku podršku od *Hrvatskog pedagoško-književnog zbora*, osnovanog

⁴³ Više o reformi obrazovanja kod: Gary B. Cohen, *Education and Middle-class Society in Imperial Austria, 1848-1918* (West Lafayette: Purdue University Press, 1996); Christof Aichner i Brigitte Mazohl, ur., *Die Thun-Hohensteinschen Universitätsreformen 1849-1860: Konzeption - Umsetzung - Nachwirkungen*, (Wien: Böhlau, 2017).

⁴⁴ Robert Zimmermann, „Wissenschaft und Literatur,“ u *Wien 1848-1888*, sv. 2, ur. Gemeinderathe Der Stadt Wien (Wien: Carl Konegen, 1888), 146.

⁴⁵ Deborah R. Coen, *Vienna in the Age of Uncertainty: Science, Liberalism, and Private Life* (Chicago: The University of Chicago Press, 2007), 40-42.

⁴⁶ Dinko Župan, „Utjecaji Mažuranićeve reforme školstva na pučko školstvo u Slavoniji (1875.-1885.),“ *Scrinia Slavonica* 2/1 (2002): 279-281.

⁴⁷ Robin Okey, „The Primary School Movement in the South Slav Lands of the Habsburg Monarchy in the Era of Dualism: Ideal and Reality,“ *Godišnjak* 42 (2013): 149.

1871. godine.⁴⁷ Zagovornici državnoga nadzora nad školama tražili su jednaku dostupnost škola svim građanima, bez obzira na vjeru, ali bili su spremni surađivati s duhovnim organima, posebice što se tiče vjeronauka. Zagovornici konfesionalnih škola isticali su važnost vjerskog učenja u svim predmetima te su upozoravali protiv „pretjeranog“ liberalizma.⁴⁸

Stanje pučkog školovanja bilo je mjerilo snage i moći države, pa se ono redovito promatralo u vjersko-moralnom kontekstu, budući da se tradicionalno smatralo da samo religija može biti čvrst temelj moralne osobe. Iako su učitelji možda ostali vjerni religiji, oni nisu mogli prihvatiti hegemoniju svećenika, čiji su odnosi s učiteljima na lokalnoj razini često bili loši. Obrazovni reformisti otvorili su pitanje od ključne važnosti za Crkvu i praktički je izazivali. Kardinal Juraj Haulik, zagrebački nadbiskup do 1869. godine, posvetio je mnogo pozornosti školstvu u kojem je vidio važnu funkciju služenja katoličkoj vjeri. Pretpostavka liberalnog doba da je moć Crkve, iako još uvijek velika, u osnovi stvar prošlosti pokazala se pogrešnom. Katolički politički pokret također je spremno koristio liberalno oružje tiska i udruživanja kako bi projicirali vlastitu poruku protiv državnog uplitanja u tradicionalno crkvenu jurisdikciju.⁴⁹

Vodeći teoretičar obrazovanja među učiteljima u ovom periodu bio je Stjepan Basariček. Basariček je dao najveći teorijski doprinos s svojim četverotomnim udžbenikom pedagogije, utemeljenim na herbartovskoj pedagogiji. Prva izdanja tog udžbenika preuzeo je *Hrvatski pedagoško-književni zbor* početkom 1880-ih. Ključna namjera herbartizma u Banskoj Hrvatskoj bila je započeti proces sekularizacije pedagogije i školovanja, a osnovni dio tog pothvata uključivao je postupno uklanjanje teološkog materijala iz pedagoških odjela u školama za osposobljavanje učitelja. Herbartovska škola postigla je zacrtane ciljeve, budući da je istisnula teološki orijentirane udžbenike pedagogije iz učiteljskih škola te je postepeno preuzela monopol nad pedagoškom praksom od 1870-ih, a s vremenom je i teorijski pristup uspostavio svoju dominaciju nad učiteljskom praksom.⁵⁰

Zagrebačko sveučilište unutar hrvatskog akademskog polja

S obzirom na to da je struktura socijalnog prostora u naprednim društvima proizvod dva temeljna principa diferencijacije – ekonomskog kapitala i kulturnog kapitala, obrazovne institucije dobivaju presudnu ulogu u reprodukciji i distribuciji kulturnog kapitala. Time dobivaju svoju ulogu u reprodukciji strukture društvenog prostora, a s vremenom zauzimaju i središnje mjesto u

⁴⁸ Više o ustroju škola i preparandija: Sonja Gaćina Škalamera, „Zakon o pučkim školama i preparandijama u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji iz 1874. godine: sto četrdeseta obljetnica hrvatskoga zakona o obveznom obrazovanju,“ *Anali za povijest odgoja* 13 (2014): 99-133.

⁴⁹ Okey, „The Primary School Movement in the South Slav Lands of the Habsburg Monarchy in the Era of Dualism: Ideal and Reality,“ 152-153.

⁵⁰ Igor Radeka, „Pedagogija i ideologija u Hrvatskoj,“ u *Desničini susreti 2010. Zbornik radova*, ur. Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina (Zagreb: Plejada, 2011), 117-118.

borbi za dominantnim položajima. Akademske institucije uspostavljaju korespondenciju između društvenih svojstava i akademskih položaja, koji su sami strukturirani prema ustanovi, disciplini i smjeru. Pri tome, različite discipline kroz povijest imaju veću ili manju važnost, ali uvijek traje borba za veće vrednovanje vlastite discipline, budući da su pojedinci uložili svoje vrijeme i svoj kapital u nju. U slučaju profesora, moguća je daljnja stratifikacija prema činu tj. akademskom rangu i mjestu/položaju ustanove u kojoj predaju. Smještanje agenata u stratificirane akademske položaje predstavlja jedan od primarnih mehanizama transformacije naslijeđenog kapitala u akademski kapital.⁵¹

Formiranje hrvatskog akademskog polja, koje se pojavilo u drugoj polovici 19. stoljeća uspostavljanjem prvih visokoškolskih i istraživačkih ustanova, stvorilo je novu zajednicu sa svojom logikom dominacije i podređenosti. Područje akademskog polja u stalnom je sukobu jer se fakulteti, odsjeci, odjeljenja ili discipline uključuju u procese zauzimanja položaja usmjerene ka maksimiziranju simboličkog dobitka.⁵² Na ovom polju jedan od najvažnijih oblika kapitala je prestiž, povezan s različitim vrstama aktivnosti poput podučavanja i istraživanja, kao i s različitim vrstama publikacija. Jasno možemo vidjeti da je u ovoj akademskoj zajednici u razvoju, kako je tvrdio Thomas Becher, reputacija postala najcjenjenija roba koja se vrednuje više od političke moći ili bogatstva.⁵³ To ne znači da reputacija kao oblik simboličkog kapitala nije povezana i ne može se ponekad pretvoriti u druge oblike kapitala, poput kulturnog (kroz različita posjedovanja cijenjenog znanja) i ekonomskog kapitala (kroz financiranje istraživanja ili plaće).⁵⁴ Simbolički kapital ne stječe se u slučaju akademika kroz nasljedstvo, već kroz priznavanje, koje se mora steći objavljivanjem djela, podučavanjem, a u ovom razdoblju i zauzimanjem javnih stajališta o istaknutim pitanjima. Najočitiiji je primjer potonjeg slučaj Moderne, u kojem su zagrebački profesori zauzimali javne pozicije, najčešće u obrani tradicionalnoga.

Kroz razvoj Sveučilišta početne katedre su s vremenom postale matice Odsjeka s više katedri. Ubrzo se uvode nove znanstvene discipline te se izdvajaju zasebni odjeli, čime je struktura Sveučilišta pratila specijalizaciju koja se odvijala u znanostima onog vremena. Tako su iz prve Katedre za filozofiju izrasli odsjeci za filozofiju, pedagogiju, psihologiju i sociologiju. Katedra za filozofiju, kao i sama filozofija, stoga je bila „žrtva“ složenije podjele znanstvenog istraživanja, a profesori poput Arnolda nisu se mogli oduprijeti „trganju“ filozofskih grana u nove samostalne znanstvene discipline. Mudroslovni je

⁵¹ Pierre Bourdieu, *The State Nobility: Elite Schools in the Field of Power*, prev. Lauretta C. Clough (Cambridge: Polity Press, 1996), 5; 37.

⁵² Više u: Pierre Bourdieu, *The Field of Cultural Production* (Cambridge: Polity Press, 1993).

⁵³ Thomas Becher, *Academic Tribes and Territories: Intellectual Enquiry and the Culture of Disciplines* (Bristol: Open University Press, 1989). Prema: Pilar Mendoza, Aaron Kuntz, „Bourdieu and Academic Capitalism: Faculty ‘Habitus’ in Materials Science and Engineering,“ *Journal of Higher Education* 83/4 (2012): 560.

⁵⁴ Mendoza, Kuntz, „Bourdieu and Academic Capitalism: Faculty ‘Habitus’ in Materials Science and Engineering,“ 560.

pak fakultet najviše profitirao proširenjem nastavničkog kadra. Od početnih 25 nastavnika na Sveučilištu 8 ih je pripadalo Bogoslovnom, 11 Pravnom, a 6 Mudroslovnom fakultetu. Do akademske godine 1898./1899. broj nastavnika povećao se na 66, od toga 9 na Bogoslovnom, 18 na Pravnom i 39 profesora na Mudroslovnome fakultetu (koji je do 1899. povećan za šumarski i farmaceutski odjel). Ipak, najveći dio povećanja broja učiteljskog osoblja može se pribrojiti popunjavanju matematičko-prirodoslovne strukovne orijentacije (koja se osamostalila od Filozofskog fakulteta tek nakon Drugog svjetskog rata). Mudroslovni fakultet imao je 26 slušača u prvoj akademskoj godini, od njih 290 na čitavom Sveučilištu (8,97% od ukupnog broja). Do godine 1899. broj na Mudroslovnome fakultetu se popeo na 152, od ukupno 657 (23,14% od ukupnog broja). Pri tome je na Mudroslovnom fakultetu „filozofa“ bilo 81 (12,33% od ukupnog broja), dok su ostali bili slušači šumarstva i farmaceutike, što je povećanje relativnog i apsolutnog broja slušača. Bitno je napomenuti da su na čitavom fakultetu samo četiri struke imale po dvije stolice, čime se naglašava njihova važnost, i to na pravnom fakultetu za rimsko i građansko pravo, a na Mudroslovnom za filozofiju i „sveopću povijest“.⁵⁵

Politički utjecaji pri izboru i djelovanju profesora

Prema zakonu o ustrojstvu sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu iz 1874. nastavnici su se dijelili na redovne i izvanredne profesore, na docente (privatne i honorarne) te lektore. Profesori su bili kraljevski činovnici i formalno su postavljeni odlukom kralja, dok je lektore i docente postavljao ban, iako su se najčešće poštivali prijedlozi profesorskog zbora. Svi redovni i izvanredni profesori činili su profesorski zbor, u koji su privatni docenti slali svoje zastupnike, a taj je zbor između redovnih profesora birao dekana. Najviša akademska vlast bila je Akademski senat na čijem je čelu bio rektor Sveučilišta. Senat je pod svojom nadležnošću imao sve upravne, obrazovne i disciplinske poslove. Formalno su profesori i docenti imali zakonsko pravo potpune slobode nauke, no u stvarnosti je austrijski model sveučilišta počivao na snažnoj državnoj kontroli pa je sveučilišna autonomija bila ograničena. Autonomija sveučilišta dodatno je umanjena novim zakonom iz 1894., donesenim za vrijeme vlasti bana Khuen-Héderváryja, budući da je Zemaljska vlada mogla imenovati svoje kandidate bez prijedloga profesorskog zbora.⁵⁶

Briga za izbor novih profesora od strane Franje Markovića, koji je od ustovazave Mudroslovnog fakulteta obnašao dužnost dekana, vidljiva je iz prepiske s Izidorom Kršnjavijem. Kršnjavi je, u pismu upućenom iz Rima 14. studenoga 1874. godine, istaknuo potrebu za Katedrom za povijest umjetnosti i istaknuo sebe kao prikladnog kandidata. Kršnjavi također piše protiv pretjeranog utjecaja teologije i pita Markovića zašto je Teološki fakultet iz sjemeništa

⁵⁵ *Spomenica o 25-godišnjem postojanju Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu: 1874-1899*, izdao Akademski senat Kr. Sveučilišta (Zagreb: Kr. zemaljska tiskara, 1900), 130-139.

⁵⁶ Tihana Luetić, „Kr. sveučilište Franje Josipa I. u Zagrebu (1874-1918)“, u *Sveučilište u Zagrebu: 350 (1669.-2019.)*, ur. Mirjana Polić-Bobić (Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 2019), 40-41.

prebačen na Sveučilište. Govori da će se sigurno vratiti u svoju domovinu te ističe: „Ako dakle dobijem poziv na naše sveučilište u Zagrebu primit ću drage volje taj poziv.“⁵⁷ Međutim, ta ideja realizirala se tek 1878. godine, iako je, kao što se može vidjeti iz pisma Račkog iz sredine 1875., Marković doista želio dovesti Kršnjavija na Fakultet i ranije.⁵⁸ Marković je bio Kršnjavijev školski drug u zagrebačkom Plemičkom konviktu te kolega na Bečkom sveučilištu gdje su zajedno slušali Roberta Zimmermanna. Sveučilište se načelno nije protivilo Kršnjavijevom imenovanju, ali pokušali su dati prednost Odsjeku prirodnih i matematičkih znanosti, primarno zbog velikog napretka egzaktnih znanosti i općenito sa stajališta korisnosti, što je, prema Olgi Maruševski, bilo „moderno i razumljivo“.⁵⁹

Marković je izabran za rektora Sveučilišta 1881. godine. Nakon izbora, pokušao je obraniti profesorsku poziciju Konstantina Vojnovića kojeg je ban Ladislav Pejačević htio izbaciti sa Sveučilišta. Preko Račkog Marković je zamolio biskupa Strossmayera da mu pomogne u tome. Rački je o tome pisao Strossmayeru:

„Energijom novog rektora Dra. Markovića došlo je napokon do toga, da se je sveučilišni senat umiješao, te je jučer vladi odgovorio, da nije korektan postupak njezin, kada mimo sveučilišne oblasti radi proti profesorom. On je nagovorio Bresztvenszkoga, koji se u toj razmirici obzirom na poštenje sveučilišta mnogo odvažnije vlada od mnogih drugih tobož rodoljubnih profesora, da ide u Beč, kako bi ondje u kabinetu informirao ljude uplivne, jer se čuje, da i ban tamo ide. Što Bresztzenszky ide, i to je razlog, jer on nije stranka i poznat privrženik Ugarskoj, dočim bi se o Markoviću moglo protivno tvrditi A ja sam umoljen od Markovića, da pozovem i Vas.“⁶⁰

Konstantin (Kosta) Vojnović bio je aktivan političar unutar Strossmayerove Neodvisne narodne stranke. Na preporuku samog biskupa, Vojnović je 1874. izabran za redovitoga profesora Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Aleksandar Bresztzenszky, kojeg je Marković nagovorio da brani autonomiju Sveučilišta, bio je profesor na Pravnom fakultetu i član Unionističke stranke. Nakon istupanja iz Unionističke stranke umirovljen je 1894. pa je prišao oporbi.⁶¹ Kosta Vojnović politički je agitirao kao sastavljač programa

⁵⁷ Ivan Peklić, „Franjo Marković: Sveučilište kao duhovna lađa naroda,“ *Filozofska istraživanja* 33/3 (2013): 503.

⁵⁸ „Pismo Račkoga Strossmayeru, Zagreb, 17. juna 1875.,“ u *Korespondencija Rački–Strossmayer, od 6. okt. 1860. do 28. dec. 1875.*, ur. Ferdo Šišić, knjiga 1 (Zagreb: JAZU, 1928), 361.

⁵⁹ Olga Maruševski, „Izidor Kršnjavi i ‘dnevnik’ njegove borbe za profesuru,“ *Radovi Odsjeka za povijest umjetnosti* 7 (1981): 26.

⁶⁰ „Pismo Račkoga Strossmayeru, Zagreb, 9. oktobra 1881.,“ u *Korespondencija Rački–Strossmayer, od 6. jan. 1876. do 11. dec. 1881.*, knjiga 2, ur. Ferdo Šišić (Zagreb: JAZU, 1929), 412–413.

⁶¹ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, s.v. „Bresztzenszky, Aleksandar.“ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=9430> (posjet 15. 1. 2024).

Strossmayerove stranke te kritizirao režim, što je dovelo do nasilne reakcije vlasti, pokretanja istrage te je privremeno (zajedno s još jednim sveučilišnim nastavnikom, Franom Vrbanićem) ostao bez službe (1881. – 1882.).⁶² Zatim je uz opetovane intervencije vraćen na mjesto te u konačnici umirovljen odlukom bana Khuen-Héderváryja 1891. godine.⁶³ Sveučilišna autonomija nije uvijek mogla u potpunosti zaštititi profesore koji su bili aktivni protivnici dominantne političke snage, tj. vlasti, osobito u periodima izraženije autoritativnih režima, poput onoga grofa Pejačevića i dugoročnijeg režima bana Khuena.

Politički razlozi utjecali su na odluku Vlade da 1884. suspendira samog rektora, Blaža Lorkovića, inače profesora na Pravnom fakultetu, što je jedinstven slučaj u povijesti Sveučilišta u Zagrebu. Sveučilišna mladež, koja se pripremala za svečanu proslavu prvih deset godina Sveučilišta, uključila se u prosvjede protiv režimskog pritiska koji je shvaćen kao pokušaj „mađarizacije“. Studenti su na sastanku 13. srpnja 1884. godine zaključili da će se obratiti „hrvatskom narodu“ izjavom kojom osuđuju „izdajničke aktivnosti“ Josipa Miškatovića (arhivista Zemaljskog arhiva u Zagrebu) koji se zalagao za unionističku politiku. Prema vladinoj naredbi rektor je proveo istragu o studentskom djelovanju, no vlast nije bila zadovoljna njegovim stavom koji je ocijenila previše popustljivim. Budući da je Lorković odbio ponoviti istragu, vlada ga je suspendirala „od službe i plaće“, a istragu je predala svom povjereniku, profesoru Stjepanu Spevecu – kao „režimskom“ čovjeku.⁶⁴ Trzavice na relaciji Strossmayerovih pristalica, koji su činili veliki dio nastavničkog kadra, i režimskih unionističkih nastavnika odvijat će se tijekom čitavog razdoblja banovanja Khuen-Héderváryja. Pritom su znanstvene debate o estetici, prirodnim i egzaktnim znanostima ili pedagogiji često bile poprište političkih sukoba.

Pozicija profesora u nastajućem akademskom polju

Trojica profesora koji će biti pobliže promatrani imala su različite društvene putanje koje su odredile njihov kasniji položaj u životu. Izidor Kršnjavi rođen je u Našicama u obitelji oca Hrvata i majke Mađarice, a odrastao je pod snažnim mađarskim utjecajem u gradu u kojem je osnovana jedna od najvećih industrija Monarhije – Našička d.d., i u kojem su živjeli pomađareni hrvatski banovi Pejačevići (na čijem vlastelinstvu je radio njegov otac Ignjat). Stoga ne čudi što je i Kršnjavi smatrao da je za Bansku Hrvatsku bolje da je veza-

⁶² Ivo Perić, *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, sv. 2 (Zagreb: Dom i svijet, 2000), 201-202; Tomislav Markus, „Korespondencija Josipa J. Strossmayera i Koste Vojnovića kao povijesni izvor“, *Časopis za suvremenu povijest* 36/2 (2004): 584-585.

⁶³ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje s.v. „Vojnović, Konstantin.“ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=65237> (posjet 16. 1. 2024).

⁶⁴ Jaroslav Šidak, „Sveučilište do kraja Prvog svjetskog rata“, u *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*, sv. 1, ur. Jaroslav Šidak (Zagreb: Izdavački zavod JAZU, 1969), 106-107.

na za Budimpeštu nego za Beč.⁶⁵ Franjo Marković potomak je niže plemićke obitelji koja je nasljedno plemstvo stekla na kraju 18. stoljeća. On je bio „tipičan reprezentant hrvatskog malog plemstva“. Niže plemstvo pratilo je duh i tendencije obrazovanoga društva, nastojeći da ne zaostane za njim, pa se zato priklanjalo inteligenciji „koja je ustajala iz naroda, i pridruživalo se njezinu patriotskom nastojanju“, zaključuje Albert Bazala.⁶⁶ Pučku školu Marković je završio u Križevcima, a potom je obrazovanje nastavio na Plemićkom konviktu u Zagrebu, gdje je među ostalima bio i Kršnjavi. Gjuro Arnold bio je pak sin državnog službenika i potjecao je iz vojne obitelji te je dio života proveo kod strica koji je bio imućniji građanin. Njegov intelektualni razvoj smješta se, za razliku od prva dva profesora, u razdoblje uspostavljanja ranog akademskog polja u Banskoj Hrvatskoj, iako je i on veći dio školovanja stekao izvan hrvatskih prostora. Arnold je postao branitelj nacionalnog i narodnog, i to u svim njegovim oblicima.⁶⁷ Razlike u socijalnoj putanji takve su da će se događaji i situacije koje neki doživljavaju kao nepodnošljive ili nezamislive, drugima činiti prihvatljivima ili čak poželjnima. Na primjer, Kršnjavijev prelazak na stranu vlasti s pozicije Strossmayerovog štíćeništva bio je za njega razumno korištenje mogućnosti prosvjetnog djelovanja, nasuprot beskorisne krutosti. Samo je s pozicije vlasti Kršnjavi mogao aplicirati svoj dalekosežni program kulturnog razvitka. S druge strane, za Markovića je teško zamisliti takvo postupanje, budući da su za njega vrijednosti dostojanstva i postojanosti bile temelji časti koja je priječila nekoga poput njega, pripadnika nižeg plemstva, da napravi opću promjenu smjera na političkom polju.

Kao autoriteti čiji položaj u društvenom prostoru uglavnom ovisi o posjedovanju akademskog kapitala, što je podređeniji oblik kapitala, sveučilišni profesori smješteni su na podređenoj strani polja moći, a u tom su pogledu jasno suprotstavljeni rukovoditeljima industrije i poslovanja. No kao nositelji institucionaliziranog oblika kulturnog kapitala, koji im garantira birokratsku karijeru i redovita primanja, možemo ih suprotstaviti piscima i umjetnicima. Iako ova usporedba ima poteškoća zbog njihova djelomičnog preklapanja, ipak se može ustvrditi da je za sveučilišne profesore, slično kao i za više državne službenike, vjerojatnije od pisaca i drugih intelektualaca (koji imaju relativno visoke stope momaštva i razvoda te nizak prosječan broj djece), da će imati različite pokazatelje socijalne integracije i respektabilnosti (niska stopa

⁶⁵ Mira Kolar-Dimitrijević, „Izidor Kršnjavi i simbolika zagrebačke Zlatne dvorane,“ *Kolo* 5 (2013), <https://www.matica.hr/kolo/401/izidor-kršnjavi-i-simbolika-zagrebacke-zlatne-dvorane-22926> pristup (16.1.2024). Važna i malo poznata činjenica je da su još tri člana obitelji Kršnjavi, mlađi brat Dragutin i stričevi Marko i Josip, istodobno s Izidorom također podržavali bana Khuen-Héderváryja i bili važan oslonac režimske Narodne stranke. Branko Ostajmer, „Kako sam postao *Magjaron* - tri godine u životu Izidora Kršnjavoga (1883.-1885.),“ u *Zbornik radova znanstvenog skupa Iso Kršnjavi - veliki utemeljitelj*, ur. Ivana Mance, Zlatko Matijević (Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2015), 33-34.

⁶⁶ Albert Bazala, *Filozofijski portret Franje Markovića* (Zagreb: Institut za filozofiju, 1974), 123-124.

⁶⁷ Branko Despot, *Filozofija Gjura Arnolda* (Zagreb: Kolo Matice hrvatske, 1970), 97-98.

momaštva, visok broj djece, visok broj odlikovanja, i tako dalje), i to sve više dok se uzdižu u socijalnoj hijerarhiji fakulteta.⁶⁸

Ne treba iznenaditi da područja sveučilišnog prostora zauzimaju agenti, proizvedeni od akademske institucije i za akademsku instituciju, za koje je dovoljno da samo slijede svoja prirodna raspoloženja kako bi stvorili uvjete reprodukcije institucije *ad infinitum*. U vezi s time, najvažniji uvjet reprodukcije institucije jest postavljanje ograničenja kulturnim potrebama i težnjama, istodobno s poticanjem neznanja o tim ograničenjima. To se postiže kroz ograničavanje vizije ljudi o svijetu, agitirajući njihovu podršku za svoju unakaženu viziju svijeta. Pri tome, institucionalna pozicija omogućava da se dana singularna kultura doživljava kao univerzalna, pod maskom „općeg obrazovanja“. Pierre Bourdieu daje žustru kritiku uniformirajućeg karaktera isključive vizije dominantne kulture koja se provodi kroz više obrazovanje:

„Oblati‘ su uvijek najskloniji mišljenju da bez crkve nema spasa - pogotovo kad postanu veliki svećenici institucije kulturne reprodukcije koja, posvećujući ih, posvećuje njihovo aktivno i nadasve pasivno neznanje o bilo kojem drugom kulturnom svijetu.“⁶⁹

Strogo akademska moć tipična je za kanonske discipline, poput proučavanja klasika nacionalne književnosti ili filozofije. Ove discipline usko su povezane sa školskim nastavnim programima i ispitima, a kroz njih i sa srednjoškolskom nastavom, čijom reprodukcijom izravno upravljaju kroz nastavni plan, predavanja i prijemne ispite.⁷⁰ Veliki dio svoga vremena Marković je uložio u stvaranje i obranu „klasika“, dok je Arnold branio centralnu poziciju filozofije u znanostima. Profesori filozofije podredili su bitan dio svoje pedagoške i „znanstvene“ prakse sudjelovanju u obrani jezika i kulture te su dali i primali podršku ustanova kojima je ta funkcija bila namijenjena (Matica hrvatska, JAZU, itd.). Sve nas upućuje na vjerovanje da početna orijentacija na položaje moći ovisi o raspoloživosti habitusa i prilikama postizanja jedinog službeno priznatog cilja na području znanosti, a to je znanstveni uspjeh kao posebni intelektualni prestiž.

Autonomija sveučilišnog područja neprestano je rasla tijekom devetnaestoga stoljeća. Profesor u visokom obrazovanju evoluirao je od dostojanstvenika kojeg su imenovale političke vlasti i koji je bio opredijeljen za politiku, kakvi su bili česti u prvoj polovici stoljeća, do odabranog i specijaliziranog učitelja, profesionalno odsječenog od svijeta društvenih dostojanstvenika. Proforska aktivnost tekla je u smjeru koji je sve više bio nespojiv s političkim životom, a koji je trebao težiti specifično akademskom idealu.⁷¹ Zagrebački profesori u sagledanom periodu nalaze se u procesu tranzicije između navedene dvije pozicije profesora. Kršnjavi je ponajviše vezan uz politiku, kroz svoje

⁶⁸ Pierre Bourdieu, *Homo Academicus*, prev. Peter Collier (Stanford: Stanford University Press, 1984), 36-37.

⁶⁹ Prev. I.Š. Ibid, 99-100.

⁷⁰ Ibid, 101.

⁷¹ Ibid, 37-38.

postavljanje, ulogu sabornika te sudjelovanje u vladi. Marković, s druge strane, zaostaje samo u tome što je bio predstavnik opozicije (također je do 1890. bio saborski zastupnik), a nikad vlasti, dok je samo Arnold zadržao stanoviti odmak od politike. Politička situacija u Banskoj Hrvatskoj, pritisci režima koji su od 1880-ih godina ponovno bili učestaliji (kao u vremenima bana Raucha) te snažna represija oporbenih političara redovito se „izlijevala“ i odražavala na akademsko polje. Iako je u prvom planu bio sukob oko vodstva i funkcioniranja JAZU-a, i Sveučilište je postalo u dugoročnom smislu poprište velikih političkih sukoba na više razina.⁷²

Uloga studenata

Unatoč tome što u tradicionalnoj definiciji podučavanja studenti nisu prepoznati kao objekt rivalstva, a još manje kao određujući faktor, oni ipak igraju presudnu ulogu u unutarnjim borbama na sveučilišnom području. Studenti su ti koji se ističu u formiranju avangardnih pokreta, bilo stvarnih, bilo pretpostavljenih, s kontingentom sljedbenika koji se suprotstavljaju akademskom establišmentu. S rastom broja studenata, kao i nižih predavača, dolazi do kvantitativnog rasta potražnje za kulturnim proizvodima i kvalitativne transformacije te potražnje. Svi intelektualni „noviteti“ svoju publiku pronalaze među studentima novih disciplina na fakultetima, intelektualcima koji teže nejasno definiranim kategorijama percepcije i uvažavanja.⁷³ Rast broja predavača i studenata potpuno je izmijenio strukturu Zagrebačkog sveučilišta. Studenti su po prvi puta postali značajnim faktorom u određivanju kretanja kulturnog, intelektualnog i političkog života u javnoj sferi, na primjer u pitanju Moderne ili shvaćanja političkog statusa, iako su često svjesno (najbolji je primjer Stjepan Radić) tu autonomiju koristili s ciljem slanja političkih poruka. Studentski bunt iz 1895., kada je spaljena trobojnica na trgu bana Jelačića, izazvao je neobičnu reakciju jer su studenti relegirani sa zagrebačkog Sveučilišta mogli nastaviti studij u Beču, Grazu i Pragu, gdje dolaze u dodir s novim idejama – modernizmom.⁷⁴

Studenti (slušači) dijelili su se na redovne i izvanredne. Isprva su se primali samo muškarci, a od 1895. i žene kao izvanredni slušači.⁷⁵ Socijalna struktura studenata filozofije, prava i teologije pokazuje zanimljive razlike u odabiru fakulteta. Tako je, na primjer, najveći udio sinova iz seljačkih obitelji bio na Teološkom fakultetu, čak 47%, dok je na Filozofskom i Pravnom fakultetu bio manji od 20%. S druge strane, udio studenata iz obitelji državnih službenika i slobodnih profesija na Filozofskom fakultetu iznosi 39%, na Pravnom

⁷² Filip Šimetin Šegvić, „Vlast, politika i kultura u banskoj Hrvatskoj od 1883. do 1903. godine“ (Ph.D. Sveučilište u Zadru, 2020), 284.

⁷³ Ibid, 119.

⁷⁴ Filip Šimetin Šegvić, *Patriotizam i bunt: Franjo Josip I. u Zagrebu 1895. godine* (Zagreb: Srednja Europa, 2014), 128-129.

⁷⁵ Vidi više o prvim studenticama na Filozofskom fakultetu: Tihana Luetić, „Prve studentice Mudroslovnog fakulteta kr. Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu,“ *Povijesni prilozi* 21/22 (2002): 167-207.

fakultetu čak 42%, dok je na Teološkom fakultetu samo 19%. Što se tiče orijentacije studenata iz malograđanskog sloja, veći postotak sinova domaćih obrtnika odabrao je studij teologije (21%) nego filozofije (15%) ili prava (12%). Iz toga vidimo da su se s jedne strane studenti Teološkog fakulteta značajno razlikovali od onih na Filozofskom fakultetu, dok je s druge strane društveni milje iz kojeg dolaze budući pravници i „filozofi“ bio vrlo sličan. Potkraj 19. stoljeća, usred nešto ubrzanije industrijalizacije krajeva Banske Hrvatske, ojačava radnički sloj koji je imao ambicije školovati svoju djecu, čime su njihovi sinovi počeli činiti sve veći udio u društvenoj strukturi studenata. Istodobno se događa porast broja studenata koji su sinovi trgovaca te su od 1860-ih bili najbrojnija privredna elita i važan dio srednjeg sloja. Ne treba zanemariti ni povećanje broja seljačke djece među studentima, što govori o promjenama koje su se događale na selu, usred procesa modernizacije i urbanizacije.⁷⁶

Studenti su se suprotstavljali kršenju autonomije Sveučilišta, poput zapošljavanja podobnih kandidata za profesore od strane Zemaljske vlade te su se počeli aktivno uključivati u tadašnja politička pitanja. To je vidljivo po događajima iz 1903. godine kada su, demonstrirajući protiv tadašnjih vlasti, položili vijenac pred spomenik banu Jelačiću, što je izazvalo sukobe s policijom.⁷⁷ U događajima koji su potresli politički život Hrvatske, studentska je mladež energično sudjelovala u pokretu protiv bana Khuen-Héderváryja. Tijekom ovih nereda došlo je do grubog kršenja sveučilišne autonomije kada su se studenti sukobili s policijom, koja je uz pomoć vojske upala u zgradu sveučilišta i uhitila 22 studenta. Senat je reagirao kod vlade na godišnjicu policijske racije na Sveučilištu, nakon što pokušaji rektora nisu dali nikakve rezultate. Kako se nervoza među studentskom omladinom pojačavala, tako su u svibnju 1904. godine na godišnjicu incidenta, studenti bojkotirali nastavu. Povjerenje u Senat bilo je poljuljano pa je ponovno zatraženo od Zemaljske vlade da što prije riješi studentski zahtjev za naknadu zbog povrede autonomije iz svibnja 1903. godine. To je postignuto kada je ban Teodor Pejačević u dopisu vladinom Odjelu za bogoštovlje i nastavu naredio da bi policija ubuduće trebala postupati u dogovoru s akademskim vlastima. Također je priznao da je u slučaju iz 1903. mjera bila prekršena te je pozvao policiju da se pridržava postojećih običaja u vezi sveučilišnih prostorija.⁷⁸

Herbartizam na Zagrebačkom sveučilištu

Iako su težnje za otvaranjem sveučilišta u Zagrebu iskazane i ranije, sustavne pripreme započele su tek 1861. godine, nakon obnove ustavnog stanja. Poticaj tome dao je biskup Josip Juraj Strossmayer u svom govoru u Hrvatskom saboru 29. travnja 1861. godine, u kojem je kao uvjet procvata Jugoslavenske

⁷⁶ Tihana Luetić, „Socijalna slika studenata Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (1874.-1914.),“ *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 24 (2006): 208-210.

⁷⁷ Šidak, „Sveučilište do kraja Prvog svjetskog rata,“ 111.

⁷⁸ Tihana Luetić, „Studentska mladež u Narodnom pokretu 1903. godine,“ *Cris* 15/1 (2013): 52-54.

akademije znanosti i umjetnosti dao otvaranje Sveučilišta kao „sjemeništa mladih ljudi, koji bi se za višu duševnu radnju udesili i usposobili“.⁷⁹ Tek nakon pada bana Levina Raucha i velike izborne pobjede Narodne stranke 1871., Hrvatski je sabor na početku novog zasjedanja 1872. godine usvojio prijedlog Franje Račkog da vlada Saboru podnese „osnovu ob ustrojstvu sveučilišta i o načinu, kojim će se troškovi za nj podmiriti“.⁸⁰ Nesklad u osnovnom pitanju organizacije Sveučilišta između Zemaljske vlade i Sabora odgodio je usvajanje konačnog teksta. Tek promjenom vlasti i dolaskom Ivana Mažuranića na mjesto bana, nakon revizije Hrvatsko-ugarske nagodbe 1873. godine, Sabor je 15. listopada 1873. usvojio prijedlog odbora.⁸¹

Prije uspostave Mudroslovnog (Filozofskog) fakulteta Sveučilišta u Zagrebu u Banskoj Hrvatskoj je prevladava skolastička filozofija. Odstupanje od skolastike na hrvatskim je prostorima započelo sredinom 19. stoljeća, ali taj će pomak biti posebno vidljiv nakon osnivanja Katedre za filozofiju Mudroslovnog fakulteta, čiji je prvi voditelj bio Franjo Marković. Za vrijeme studija filozofije u Beču, Marković je slušao predavanja tada najpoznatijeg austrijskog herbartovca Roberta von Zimmermanna, pod čijim je utjecajem prihvatio Herbartov filozofski sustav. Godine 1894. Katedra za filozofiju na Filozofskom fakultetu u Zagrebu povećana je za još jednog predavača, Gjuru Arnolda, koji je od 1896. bio redoviti profesor pedagogije te teorijske i praktičke filozofije.⁸² Na filozofiju se u drugoj polovici 19. stoljeća gledalo kao na presudnu znanost(?) za ostvarenje mentalnih težnji naroda, u smislu Markovićeva postulata o primarnoj važnosti stjecanja duhovne domovine. Niz hrvatskih filozofa zadnje trećine 19. i početka 20. stoljeća (Arnold, Marković, Bazala, Bauer, Kržan) djelovalo je na filozofskoj duhovnosti narodnog bića. Izraz „duša naroda“ obuhvaćao je, pod utjecajem romantičke baštine, jezik, običaje, tradiciju, povijest, kulturu, književnost i umjetnost. U postpreporodnom razdoblju počinje razvoj znanosti, a filozofija se konceptualizira kao „znanost života“. Potkraj stoljeća ističe se važnost etike, estetike i psihologizma, a filozofija je shvaćena, Markovićevim riječima, u duhu „ujedinitelja misli, čuvstva, i čina“.⁸³

Jedno od najizraženijih obilježja istaknutih „nositelja kulture“ u hrvatskom društvu bila je sklonost ka Herbartovoj filozofskoj školi, koju su najčešće stekli neizravno, tijekom studijskih posjeta izvan Trojedne Kraljevine. Beč je, posebno u odnosu na Zagreb, bio žarište i teza i antiteza, šireći herbartovsku filozofsku misao, ali i misli njegovih kritičara poput pozitivista Friedricha Jodla. Herbartovi sljedbenici nalaze se i u Trojednom kraljevstvu; Franjo Ksaver

⁷⁹ „Govor J. J. Strossmayera u Hrvatskom saboru od 29. travnja 1861.“, u *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*, sv. 1, ur. Jaroslav Šidak (Zagreb: Izdavački zavod JAZU, 1969), 338.

⁸⁰ Šidak, „Sveučilište do kraja Prvog svjetskog rata“, 98.

⁸¹ Ibid.

⁸² Dinko Župan, „Kulturni i intelektualni razvoj u Hrvatskoj u ‘dugom’ 19. stoljeću“, u *Temelji moderne Hrvatske: hrvatske zemlje u “dugom” 19. stoljeću*, ur. Vlasta Švoger, Jasna Turkalj (Zagreb: Matica hrvatska, 2016), 293-294.

⁸³ Cvjetko Milanja, *Konstrukcije kulture: modeli kulturne modernizacije u Hrvatskoj 19. stoljeća* (Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2012), 135-137.

Kuhač doći će do Herbarta u njegovom muzikološkom radu preko Hanslicka, dok se pedagozi i filozofi Gjuro Arnold, Stjepan Basariček i Franjo Marković uvelike koriste Herbartovim načelima, oslanjajući se izravno u metodološkom smislu na njegov formalistički sustav i na njegove odgojne metode. Kao prvi profesor filozofije, prvi dekan Filozofskog fakulteta, a kasnije i rektor Sveučilišta (1881. – 1882.), sa svojim predavanjima, organizacijom nastave i priručnicima za škole koje je napisao, postupno je uveo praktičnu primjenu herbartovske pedagogije, modernizirajući tako obrazovni sustav „iznutra“, bez potpore režima.⁸⁴

S vremenom dolazi do generacijskog, svjetonazorskog, teorijskog i praktičnog razilaženja između etabliranih tumača umjetnosti i filozofije te pobornika novih struja, a sukob između „starih“ i „mladih“ predstavlja upravo to. „Mladi“ nude novu definiciju umjetnosti i zadataka umjetnika te odricanje od funkcionalističkog, doktrinarnog pristupa koji su propagirali herbartovci. Odmak od dominantnih ideja iz 70-ih u odnosu na umjetnost i organizaciju kulture raste s prijelazom stoljeća, a dovodi do odbacivanja tradicionalnih ideoloških postavki i Strossmayerovog razumijevanja kulture i režimske „kulturne khuenovštine“. Tromost koja je zahvatila starije generacije kulturnih elita, u smislu prihvaćanja novih ideja, provokativnog duha i općenite želje za osvježavanjem kulturnog života, najočitija je u okamenjenom institucionalnom sustavu funkcioniranja kulture i umjetnosti.⁸⁵

Izidor Kršnjavi

Izbor za profesora povijesti umjetnosti na Sveučilištu bio je ključni razlog Kršnjavijevog dolaska (odnosno povratka) u Zagreb. Profesura je bila prvi korak Kršnjavijeve visoke administrativne karijere koja ga je dovela do mecenatskog položaja na području likovnih umjetnosti, doduše u sjeni velikog patrona – biskupa Strossmayera. Sa žarom se nametnuo kao autoritet u slikarstvu te je postao onaj koji odlučuje o slanju likovnih umjetnika na školovanje, brinuo se o njihovu pozivanju u domovinu i arbitrirao u javnim narudžbama. Autoritet koji je stekao dao mu je poticaj za ambiciozne projekte, poput osnivanja „Društva umjetnosti“, prvog hrvatskog likovno-umjetničkog društva.⁸⁶

Strossmayer je 1875. godine raspravljao s banom Mažuranićem o osnivanju nove katedre i Kršnjavijevom imenovanju profesorom primijenjene estetike. Bio je uvjeren u njegove sposobnosti, pa je biskup iskoristio prijenos svoje umjetničke zbirke u Zagreb da bi kod bana Mažuranića agitirao za Kršnjavija.

⁸⁴ Šimetin Šegvić, *Vlast, politika i kultura u banskoj Hrvatskoj od 1883. do 1903. godine*, 277-282.

⁸⁵ Ibid, 290-292.

⁸⁶ Tonko Maroević, „Izidor Kršnjavi (1845-1927)“, *Radovi Odsjeka za povijest umjetnosti* 7 (1981): 42-44. O Kršnjaviju i njegovom „Društvu umjetnosti“, ustroju i značaju društva više kod: Olga Maruševski, *Društvo umjetnosti 1858.-1879.-1941.* (Zagreb: DPUH, 2004); Olga Maruševski, *Iso Kršnjavi kao graditelj: izgradnja i obnova obrazovnih, kulturnih i umjetničkih objekata u Hrvatskoj* (Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2009).

Nakon toga ga je Franjo Marković, utemeljitelj estetike kao filozofske discipline u Banskoj Hrvatskoj, u svibnju 1875. godine pozvao da preuzme Katedru za estetiku ili povijesti filozofije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Kršnjavi je, međutim, odbio ponudu da drži povijest filozofije, smatrajući da nije dovoljno kompetentan za to, a izrazio je oklijevanje i u vezi s Katedrom za estetiku, navodeći da ima konkretnije zadatke vezane uz rad Umjetničkog društva i Strossmayerove galerije.⁸⁷ Ono što ga je zanimalo bilo je mjesto profesora povijesti umjetnosti, koje tada još službeno nije postojalo te se uz Strossmayerovu pomoć uspješno izborio za osnivanje Katedre za povijest umjetnosti na Filozofskom fakultetu 1877. godine. U konačnici, Kršnjavi se čak i odrekao profesorske plaće na određeni broj godina kako bi omogućio otvaranje nove katedre. S nestrpljenjem se pripremao za rad, iako ga je Franjo Rački upozorio da veliki dio profesorskog zbora nije uvjeren u potrebu za tim studijem, pa je zbor samo pod biskupovim pritiskom preporučio osnivanje katedre.⁸⁸

U nastupnom predavanju u ožujku 1878. na Sveučilištu u Zagrebu Kršnjavi je prikazao Herbartov formalizam kao realan i tada jedini mogući pristup promatranju fenomenalnog svijeta. Kršnjavi slijedi Herbartovu kritiku idealizma i govoreći: „Izповјediti mi je odmah na ovom mjestu, da mi se filozofija realizma čini razboritija, da ćemo dakle samo estetiku ovoga sistema uvažiti i podlogom naših potraživanja (!) učiniti.“⁸⁹ Kršnjavi nastoji estetici prići kao znanosti koja može pružiti objektivne standarde lijepoga, stoga estetika mora izostaviti promjenjiva subjektivna čuvstva. Njegova je estetika formalna, ona uzima u obzir samo oblik i zahtijeva potragu za onim što stalno, neovisno o vremenu i prostoru, pobuđuje osjećaj ugone. Cilj takvog nastojanja je doseći „temeljne estetičke oblike“, forme koje imaju univerzalne estetičke vrijednosti. Može se dozrijeti da je estetika za Kršnjavija od sekundarne važnosti, njegov je fokus na povijesti umjetnosti koju zanima „kako je umjetnina nikla iz umjetnikova individualiteta uz upliv tvorine i tehnike njena izradjivanja“.⁹⁰

Kršnjavi se ubrzo istaknuo kao vodeća ličnost na području umjetnosti i kulture te je osobno oblikovao program Društva umjetnosti, kojije autoritativno vodio sve do pojave skupine umjetnika koja se suprotstavila njegovu „akademizmu“. Iako je u početku političke karijere bio gojenac Strossmayera i Račkog, Kršnjavi je 1883. stao uz Narodnu stranku i novog bana Károlyja Khuen-Héderváryja; taj mu se potez u poslovnom smislu višestruko isplatio jer je za vrijeme njegova banovanja postao predstojnik Odjela za bogoštovlje i nastavu (1891. – 1895.), dakle svojevrсни „ministar kulture“ u Banskoj Hrvatskoj. Ban Khuen-Héderváry rado je koristio kulturne djelatnosti u politič-

⁸⁷ Zoran Grijak, „Korespondencija Kršnjavi – Strossmayer kao povijesno svjedočanstvo, kronologija velikih kulturnih pregnuća i *hommage* jednom životnom opusu,“ u *Zbornik radova znanstvenog skupa Iso Kršnjavi - veliki utemeljitelj*, ur. Ivana Mance i Zlatko Matijević (Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2015), 145 i 148.

⁸⁸ Maruševski, „Isidor Kršnjavi i ‘dnevnik’ njegove borbe za profesuru,“ 26-31.

⁸⁹ Isidor Kršnjavi, *Znamenovanje poviesti i arkeologije umjetnosti: uvodno predavanje što ga je držao na Hrvatskom sveučilištu dne 11. ožujka god. 1878.* (Zagreb: Tisak Dioničke tiskare, 1878), 3-4.

⁹⁰ Ibid, 5-8.

ke svrhe, što se očituje u njegovu nastojanju da hrvatski umjetnici sudjeluju na izložbi 1885. godine u Budimpešti. Proštrosmajerovska Trgovačka komora odlučila je da Banska Hrvatska neće sudjelovati na toj izložbi. Ban se stoga obratio Kršnjaviju i njegovu Društvu umjetnosti, čime je zaobišao komoru i dao nov institucionalan položaj Kršnjavijevoj udruzi, što je dovelo do dodatnog pogoršanja odnosa s njegovim dojučerašnjim mecenama. To je i sam prokomentirao sljedećim riječima:

„Uzeli su mi za zlo, što sam se u tom poslu eksponirao i približio grofu Khuenu Héderváryju. Moj prijateljski odnošaj prema biskupu Strossmayeru od onda je ohladio, a i Rački je bio ozvoljen, pa se je zahvalio na predsjedništvu Društva umjetnosti.“⁹¹

Kršnjavi je imao ključnu ulogu u nastanku hrvatske likovne kolonije te posredno i secesije, koja je započela proklamiranjem individualnih vrijednosti i slobode umjetničkog stvaranja nasuprot Kršnjavijevog strogog formalizma. Iako je bio svjestan da su hrvatski umjetnici utjecaj crpili uglavnom iz austrijskog odnosno njemačkog prostora, kako ni za bečke, tako ni za zagrebačke prilike nije shvatio razloge „pobune“ protiv ustaljenog puta. On je kasnije komentirao:

„U Beču je onda skupina mladih i starijih ljudi proglasila bez ikakove nužde i potrebe secesiju iz Društva bečkih umjetnika. Istodobno je literarni pokret dekadenta zahvatio Beč. Kako mi kulturno stojimo ponajviše pod bečkim uplivom, naravno je, da su obadvije struje svoje talase bacile i na naše obale.“⁹²

Prilikom organizacije hrvatske sekcije za Milenijsku izložbu 1896. godine u Budimpešti došlo je do sukoba između mladih umjetnika predvođenih Vlahom Bukovcem, Belom Čikošem - -Sesijom i drugim pojedincima te tradicionalnih intelektualnih krugova, koje je zastupao Kršnjavi. Mlađa generacija umjetnika uspješno je predstavila svoj rad na međunarodnoj izložbi, osnovala vlastito „Društvo hrvatskih umjetnika“ (1897.) i dobila, doduše samo načelnu, podršku bana Khuen-Héderváryja.⁹³ Najpozitivnija značajka banovanja Khuen-Héderváryja bila je njegova kulturna politika. Za perioda Kršnjavijevog djelovanja kao predstojnika Odjela za bogoštovlje i nastavu dolazi do značajnih graditeljskih i institucijskih pothvata.⁹⁴ No Kršnjavi od 1895. nije bio više u milosti bana, a iduće je godine njegova demisija za predstojnika Odjela

⁹¹ Isidor Kršnjavi, „Pogled na razvoj hrvatske umjetnosti u moje doba,“ *Hrvatsko kolo* 1 (1905): 281.

⁹² Ibid, 254.

⁹³ Petar Prelog, „Artikulacije moderniteta. Institucije, secesije, publika,“ u *Moderna umjetnost u Hrvatskoj 1898.-1975.*, ur. Liljana Kolešnik, Petar Prelog (Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2012), 15.

⁹⁴ Pod Kršnjavijevim predsjedanjem Odjela posvećuje se pažnja financiranju edukacije, stručnog usavršavanja u inozemstvu te se potiče organizirano sudjelovanje hrvatskih umjetnika na izložbama u Hrvatskoj i inozemstvu. Šimetin Šegvić, *Patriotizam i bunt: Franjo Josip I. u Zagrebu 1895. godine*, 23-24.

bogoštovlja i nastave postala javna. Od tada do 1918., kada je umirovljen, i dalje je bio aktivan na Sveučilištu u Zagrebu. Podrška Khuen-Héderváryja mladim umjetnicima pomogla je slabljenju vodeće pozicije Kršnjavija na hrvatskoj kulturnoj sceni, a sukob je u konačnici pridonio širenju novih ideja secesionizma i modernizma.⁹⁵

Franjo Marković

Kada je 1874. obnovljeno Sveučilište u Zagrebu, na Filozofskom je fakultetu trebalo ispuniti najvažniju katedru uz kroatistiku – Katedru opće filozofije. „Nije bilo velikoga izbora“, navodi Vladimir Filipović, pa je izabran književno-kazališni kritičar Franjo Marković (1845. – 1914.). Opća filozofija tada je bila obvezan predmet za sva područja Mudroslovnog (Filozofskog) fakulteta pa je imala određeni utjecaj na razvoj znanstvene misli i u ostalim strukama na Fakultetu. Marković je 1903. godine završio i napisao prvu estetiku na hrvatskom jeziku (*Razvoj i sustav obćenite estetike*), što je bio rezultat njegove višegodišnje formalističko-estetske analize. Kao što je Zimmermann uložio puno truda u formuliranje i argumentiranje austrijske nacionalne filozofije, tako je i Marković agitirao za hrvatsku nacionalnu filozofiju, ali i za umjetnost.⁹⁶

Prema Markoviću, pedagoška je praksa povijesno prethodila teoriji, ali ona nije dovoljna da bi se stvorila opća načela. On pedagogiju povezuje s drugim znanostima, ponajprije etikom i psihologijom, pri čemu je vidljiv utjecaj Herbarta. Etika određuje svrhu pedagogiji, a psihologija joj pokazuje puteve i sredstva. Marković naglašava da postoje tri glavna koncepta pedagogije koja moraju biti međusobno povezana: nauk, odgoj i stega. Vjerovao je da je prvi zadatak odgajatelja oblikovanje mišljenja učenika, što se postiže obukom. Drugi zadatak je postizanje prave volje obrazovanjem, a zadaća discipline je uvesti red i navike kako bi dijete postalo poslušno. Po svemu navedenom, Markovićeva je pedagogija herbartovska. On također traži metafizičke temelje pedagogije, povezujući je sa svojom širom filozofskom teorijom.⁹⁷ Smatra da su filozofi bili pokretači pedagogije, pa nabroja filozofe od Pitagore do Herbarta, pri čemu Herbartovu pedagogiju proglašava najprikladnijom. Njegova etika, tvrdi Marković, plemenita je i u skladu s kršćanstvom, a njegova je psihologija vrlo temeljita. Za Markovića najvažniji izvor „dobrohotnosti“, osnovnog pedagoškog pojma na kojem gradi sliku moralne i autonomne osobe, jest obitelj i društveno okruženje.⁹⁸

Njegova pozicija istaknutog javnog intelektualca najbolje se može prikazati na primjeru govora koji je održao nakon svečanoga otvorenja Umjetničkoga paviljona i izložbe Hrvatskoga salona 15. prosinca 1898. godine. Za

⁹⁵ Prelog, „Artikulacije moderniteta. Institucije, secesije, publika,“ 16.

⁹⁶ Vladimir Filipović, „Franjo Marković: rodoljubni pjesnik i učitelj filozofije,“ *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 8/15 (1982): 7-9.

⁹⁷ Peklić, „Franjo Marković: Sveučilište kao duhovna lađa naroda,“ 497-499.

⁹⁸ Franjo Marković, „Pedagogika,“ u *Novija hrvatska filozofija*, ur. Franjo Zenko (Zagreb: Školska knjiga, 1995), 119-124.

trajanja rečene izložbe Franjo Marković je 12. veljače 1899. održao svoje predavanje o umjetnosti, naknadno objavljeno u časopisu *Vienac*. Kao profesor na zagrebačkom Sveučilištu koji se primarno bavio estetikom, bio je respektiran među mladim umjetnicima, ali ne može se reći da su oni očekivali nekritička odobranja. Njegovi estetički pogledi bili su već poprilično poznati i nisu se slagali s pogledima secesionista. U svome predavanju Marković je više od same izložbe nastojao razmotriti programske tekstove nastale uoči nje, koji su trebali obrazložiti nove tendencije u umjetničkom stvaranju, ali i u odnosu umjetnosti, kulture i društva općenito.⁹⁹

Marković je načela svoje „obće estetike“ suprotstavio zauzimanju Pilara i Dežmana za potpunu slobodu svakoga umjetnika u njegovu umjetničkom stvaranju, primarno od dosadašnjih „škola“ i umjetničke tradicije. Pilar u svojoj knjizi *Secesija: studija o modernoj umjetnosti* (1898., objavljena nakon što su u obliku članaka Pilarovi tekstovi izlazili u *Viencu*) piše: „Secesija ne samo da nije škola, nego je upravo borba protiv škola i to 1. borba protiv škola u obće, a 2. borba protiv škola dosadanje umjetnosti.“¹⁰⁰ Dežman je u svome programatskome članku „Naše težnje“ istaknuo slične stavove:

„Moderni umjetnik ne pripada nijednoj školi; on ima samo svojom dušom živiti. Nam nije do toga, da donesemo ovamo posuđene ideje kojega modernoga pisca, nam je do toga, da izvoštimo sebi pravo misliti svojom glavom, makar i zlo, izraziti svoje osjećaje i svoje nazore o svem, makar su i krivi.“¹⁰¹

Marković je smatrao da su načela za koja su se zalagali Pilar i Dežman kontradiktorna jer su ipak bila načela određene „škole“. Prije njih takve su misli izrekli intelektualci u Beču, Münchenu i Berlinu, odnosno različite grupacije „secesionista“ koje su međusobno bile više ili manje povezane. Uostalom, i Dežman se javlja kao bečki đak, izuzetno svjestan tamošnje intelektualne dinamike, a Pilar se poziva na secesioniste u Münchenu, Beču i Parizu. Marković je njihovim tezama suprotstavio vlastito viđenje prema kojem:

„...pisac nema samo svojih prava nego ima i svojih dužnosti, prama obćinstvu i prama samomu sebi, a među te dužnosti spada i ova: da se za svoje pisanje stručno naobrazi, t. j. da uči i uči od starijih, dok bude mogao svojom glavom misliti, ne krivo, nego pravo.“¹⁰²

⁹⁹ Božidar Petrač, „O Markovićevu predavanju uz izložbu Društva hrvatskih umjetnika,“ *Kolo* 25/3 (2015), <http://www.matica.hr/kolo/467/o-markovicu-predavanju-uz-izlozbu-drustva-hrvatskih-umjetnika-25220> (pristup 16.1.2024).

¹⁰⁰ Ivo Pilar, *Secesija: studija o modernoj umjetnosti od Ive Pilara* (Zagreb: Tisak Dioničke tiskare, 1898), 11.

¹⁰¹ Milivoj Dežman Ivanov, „Naše težnje,“ u *Hrvatska moderna: kritika i književna povijest*, ur. Miroslav Šicel (Zagreb: Matica hrvatska, 1975), 62.

¹⁰² Franjo Marković, „Predavanje o izložbi Društva hrvatskih umjetnika, dne 12 veljače o. g,“ *Vienac* 51/7 (1899): 105.

Kritizirao je samovoljnost secesionističkih pisaca i njihovo navodno odbacivanje prethodne hrvatske umjetnosti. Njihovi „ratoborni“ stavovi, a Pilar čak navodi da je secesija ratna stranka, prema kojima bi secesija pobijala svu dosadašnju umjetnost, išli su protiv Markovićeve nastojanja da se prepoznaju „klasici“ hrvatske književnosti, poput Gundulića i Mažuranića. Prema njegovu viđenju umjetnost je imala važnu ulogu u razvoju društva, a mladi se umjetnici moraju osloniti na umjetničku tradiciju svojih prethodnika od kojih najbolje mogu usvojiti vještine i ideje. Takvo „primanje“ postaje otežano ako se umjetnici nadovezuju na tuđe umjetničke tradicije. Samo uronjeni u vlastito nacionalno stvaralaštvo, pojedinci mogu istodobno doseći status „gotova umjetnika“ i biti univerzalni, a ne pomodni. No više od njezina „stranog utjecaja“, njemu je bila neprihvatljiva sama ideja secesije koja ide protiv njegovih pogleda o umjetničkom razvoju kao stalno napredujućem procesu u kojem je nužno oslanjati se na prethodnike u svojoj nacionalnoj zajednici.¹⁰³

Marković nije kritizirao sam likovni izričaj nastupajućih mladih umjetnika, niti je smatrao da je njihova težnja slobodi stvaranja sama po sebi loša, već da se zavaravaju ako smatraju da i secesija nije neka vrsta škole. Ta škola, prema njemu, poticala je besprincipijelno stvaralaštvo, što naravno nije moglo odgovarati jednom herbartovskom profesoru opće estetike. U konačnici, samo traženje prestanka sa svim školama imalo je smisla u društvima u kojima su postojale ustanovljene škole, dok je u Banskoj Hrvatskoj to u najboljem slučaju moglo označavati manju grupu školovanih pojedinaca.

Gjuro Arnold

Gjuro Arnold 17. srpnja 1880. godine postaje prvi doktor filozofije na zagrebačkom Sveučilištu. Franjo Marković omogućio mu je dvogodišnji boravak u inozemstvu, pripremajući ga za buduće profesorsko mjesto. Arnold je tako u Göttingenu slušao predavanja herbartovca Hermanna Lotzea, kojeg je pratio u Berlin kada je ovaj premješten. Godine 1894. imenovan je po prijedlogu profesorskog zbora, po Markovićevoj želji, izvanrednim profesorom, a 1896. godine redovitim profesorom „pedagogike i teoretičke i praktičke filozofije“. Na Markovićev prijedlog postao je 1891. godine dopisni, a 1899. godine redoviti član Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.¹⁰⁴ Kao pedagog Arnold nije izgradio poseban sustav, već je, prihvaćajući Herbartova načela, nastojao primijeniti metodu koju je smatrao najmodernijom.¹⁰⁵ S obzirom na suvremenike u Hrvatskoj, posebno u usporedbi s najistaknutijim predstavnikom estetskog formalizma – Franjom Markovićem, Arnold uvodi određeni pomak prema „estetici sadržaja“. Arnold nikada nije poricao važnost forme, čak ni prednosti ove kategorije, već je nastojao uspostaviti ravnopravan odnos između oblika i sadržaja. Stoga i kaže: „ (...) ako formalna strana kod umjetnina u opće i prete-

¹⁰³ Franjo Marković, „Predavanje o izložbi Društva hrvatskih umjetnika, dne 12 veljače o. g.“ *Vienac* 51/8 (1899): 121-122.

¹⁰⁴ Despot, *Filozofija Gjura Arnolda*, 98-100.

¹⁰⁵ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje, s.v. „Arnold, Đuro.“ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=3953> pristup (16.1.2024).

že, to otud nipošto ne slijedi da ona sadržajnu stranu čini suvišnom. Najljepši oblik bio bi bez ideja prava ljuska, puki izvanji ukras.¹⁰⁶

Pišući o mjestu i ulozi filozofije, u razdoblju probijanja prirodnih znanosti, Arnold je upozoravao na opasnosti rastuće specijalizacije. Prema njemu raspad jedinstvene znanosti mogao bi ugroziti cjelokupno europsko duhovno obrazovanje i kulturu. Vjerovao je da znanosti moraju imati zajedničku osnovu i da tu osnovu može pružiti samo filozofija. Međutim, njezin je ugled već bio narušen, tvrdio je Arnold u svom nastupnom rektorskom govoru 1899. godine:

„Ugled, što ga je filozofija među znanostima uživala, poče djelovanjem novih struja tako padati, da se je ona u osamdesetim godinama ovoga stoljeća pričinjala već nekom visokom umirovljenom ličnosti, koju istina svatko na ulici pozdravlja, ali i dalje bježi, da ga ne ustavi.“¹⁰⁷

Pratio je tokove razvoja suvremene znanosti te je bio svjestan da se one ne kreću u smjeru pogodnom za herbartizam, odnosno za širu filozofsku misao koju su njegovali Arnold, Marković i njihovi sljedbenici. Negativnim je smatrao sve veći utjecaj pozitivizma i materijalizma u filozofiji, pogotovo u njihovom odbacivanju ideala: „Nakon ovakvih izjava čini mi se suviše napose dokazivati, da je filozofija *conditio sine qua non* svake znanosti. Jedino, što bi se pitati moglo, jest: koja ili čija filozofija? (...) Filozofija, koja idejale smatra metafizičkim tlapnjama, ne može biti pokretalom znanosti, niti može po ovima dati kulturi idejalno obilježje.“¹⁰⁸

Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće uzdigao se do vodećih mjesta akademskih i kulturnih institucija: bio je rektor Zagrebačkog sveučilišta 1899./1900., redoviti član JAZU od 1899. i predsjednik Matice Hrvatske od 1902. do 1909.¹⁰⁹ Upravo zbog svoje pozicioniranosti odigrao je i ulogu unutar moderne u vidu političkih sukoba. Nakon završetka prvog perioda moderne i kraja pokreta mladih, Arnold je ostao zapamćen kao vodeći teoretičar, njima sukobljenih, konzervativnijih umjetničkih opredjeljenja u vidu „nacionalne umjetnosti“.¹¹⁰ Tako ga opisuje i Antun Gustav Matoš 1904. godine u beogradskoj *Samoupravi* u članku „Stari i Mladi“ pišući:

„Dr Arnold, oficijelni zagrebački estetičar, reprezentant akademijskog jezuitizma, držao je programsku besjedu koja bi me ogorčila da me nije postidila estetičkim izmotacijama i

¹⁰⁶ Zlatko Posavac, „Gjuro Arnold kao estetičar u kontekstu kontroverza hrvatske Moderne. IV. Umjetnost i znanost,“ *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 18/1-2 (1992): 120.

¹⁰⁷ Gjuro Arnold, „Filozofija, prirodne nauke i socijologija (riječ u prilog metafizičici)“ u *Novija hrvatska filozofija*, ur. Franjo Zenko (Zagreb: Školska knjiga, 1995), 156.

¹⁰⁸ Ibid, 162.

¹⁰⁹ Hrvatska enciklopedija, s.v. „Arnold, Đuro.“

¹¹⁰ Prema: Zlatko Posavac, „Gjuro Arnold kao estetičar u kontekstu kontroverza hrvatske Moderne. VI. Zaključak,“ *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 20/1-2 (1994): 282.

filozofskim budalaštinama, a sve to u ime nekakve narodske i nacionalne umjetnosti koja bijaše vazda deseta briga tim Ljubav-Vjera-Domovina pjevačicama, tim kobnim prigodničarima kod kanoničke puste i podmukle trpeze.“¹¹¹

Matoš je tada jasno podržavao odvajanje umjetnika jer je na taj način „došlo do definitivne secesije, do posljednjeg sloma između literarnog šovinizma i klerikalizma, i s druge strane, literarnog naprednjaštva“. No u drugoj fazi moderne nekadašnji „radikalno“ nastrojeni mladi umjetnici i umjetnički kritičari počeli su zauzimati pozicije u društvu te izlagati umjerenije stavove, a mnogi od njih postali su sudionici vodećeg političkog saveza svog vremena – Hrvatsko-srpske koalicije. Arnold je kao predstavnik „stare“ struje ostao vodeća osoba u Matici hrvatskoj, glavnoj izdavačkoj ustanovi svog vremena. Godine 1909. našao se u središtu sukoba oko Matice i negativnog utjecaja „frankovaca“ unutar nje. Koalicijska štampa kritizirala je tu središnju kulturnu ustavu zbog nazadnjaštva i Arnoldova pozicija stavljena je u pitanje. Matoš je u časopisu *Hrvatska smotra* obznanio ideološku pozadinu nastalog sukoba člankom „Skupština Matice Hrvatske“. Sukob je „svršio evo time, što je srušen, što se ‘zahvalio’ dr. Gj. Arnold, književnik, pravi književnik i zaslužni lirik...“. Matoš je zaključio da je „modernizam“ konačno odnio pobjedu, ali sada u promijenjenom obliku:

„Modernizam je dakle tako ušao u Maticu... literat Arnold je srušen, kulturni Kršnjavi je izigran, da bi Matica od literarne koterije postala kao i ‘Savremenik’ organom koalicije... ‘modernista’ dakle u Hrvatskoj više nema... danas već možemo pisati povijest i kritiku takozvanih hrvatskih, upravo hrvatsko-srpskih ‘modernista.’“¹¹²

Tako se u par godina značajno promijenio Matošev stav o njegovu učitelju, a s vremenom je stekao i pozitivniji dojam o Kršnjavom, iako se s obojicom nije filozofski (ni politički) slagao. No može se uvidjeti da estetički sporovi oko moderne nisu bili čisto estetički, već da je pozicioniranost u društvu i akademiji uvelike predodredila stavove sudionika. Matoš točno uviđa da su „stari“ u konačnici ostali principijelni budući da nisu morali mijenjati svoje stavove da bi dospjeli na željena mjesta, a neki poput Arnolda nisu ih mijenjali ni da bi zadržali mjesto koje su prethodno zauzeli. Secesija stoga nije mogla postati dugotrajni fenomen budući da su kritičari i umjetnici u konačnici morali tražiti povratak u društvo.

Spor „starih“ i „mladih“

Povijesno razdoblje moderne puno je paradoksa, teškoća i neriješenih problema koji će se prenositi ne samo na sljedeće razdoblje, nego i na cijelo 20. stoljeće. Pitanja koja su bila na dnevnom redu često je teško povezati s ambi-

¹¹¹ Antun Gustav Matoš, „Stari i Mladi,“ u *O hrvatskoj književnosti I.*, Antun Gustav Matoš, ur. Nedeljko Mihanović (Zagreb: Mladost, 1973), 88.

¹¹² Antun Gustav Matoš, „Skupština Matice hrvatske,“ u *O hrvatskoj književnosti I.*, Antun Gustav Matoš, ur. Nedeljko Mihanović (Zagreb: Mladost, 1973), 206.

valentnošću provincijalnog karaktera Zagreba s jedne strane i činjenice da je grad rastao te sa svojim institucijama postao do kraja 19. stoljeća iskonsko hrvatsko društveno i kulturno središte. Hrvatski kritičari često su projicirali već problematične teze moderne europske umjetnosti u skromne hrvatske prilike, pritom ne mareći previše o realnom stanju publike i stvaralaštva.¹¹³ Stoga bi se za hrvatske kulturno-estetske prilike moglo parafrazirati Marxa i reći da su hrvatski umjetnici bili filozofski suvremenici europske sadašnjice, a da nisu bili njezini *historijski* suvremenici, odnosno da su umjetnički reflektirali društvene prilike u kojima nisu sami sudjelovali. Pri tome, oni pozicionirani unutar institucija stvarali su idealizirani nastavak na idealiziranu povijest, a njihovi protivnici, ne tražeći stvarno razilaženje sa suvremenim društvenim uređenjem, tražili su kritičko razilaženje s filozofskim odrazom suvremenog stanja.

Hrvatski umjetnički kritičari oko moderne u mnogočemu su projicirali teze moderne europske umjetnosti na način koji nije realno odgovarao skromnim hrvatskim kulturnim prilikama. To su prepoznali stariji teoretičari i kritičari koji su u tome vidjeli sve „strano“, iako ni dotadašnja hrvatska umjetnost nije striktno autohton izričaj, već je mnogošto preuzela od ranijih europskih tradicija, često s nastojanjem da se prate moderna kretanja. Ono što bi se stvarno moglo istaknuti kao tradicionalno obilježje dotadašnje kulturne kritike bilo je odbacivanje „tuđinskih“ ideja, a novi element, koji su kritičari označili „stranim“, bio je radikalnan prekid s tradicijom. Secesionisti su nastojali stvoriti samostalni put, bez potrebe za promjenom čvrsto institucionalnih utaborenihih pozicija, kao što su to činili primjerice u Beču. To je bio jasan znak tradicionalistima da jednostavnom kontrolom administrativnih funkcija neće spriječiti modernistička nastojanja.

Posljednje godine 19. stoljeća u Banskoj Hrvatskoj obilježila je težnja mladih za usvajanjem ideja novih zapadnoeuropskih umjetničkih smjerova. „Mladi“ pritom ne predstavljaju nipošto homogenu skupinu – različitih su društvenih statusa i podrijetla, različitog obrazovanja (brojni su studirali u Zagrebu, drugi u monarhijskim sveučilišnim gradovima Beču, Pragu i Grazu, a neki i u inozemstvu) i različitih struka (književnici, slikari, kipari, arhitekti, filozofi, itd.). U hrvatskoj umjetnosti rađa se otpor prema mimetičkim zahtjevima realizma i ističe se potreba za oslobođanjem umjetničkog stvaranja od bilo kakvih društvenih, političkih, moralnih, pedagoških i nacionalnih obaveza. Franjo Kuhač, hrvatski etnomuzikolog, potkraj 19. stoljeća aktivno se uključio u umjetničke polemike oko „secesionizma“, odnosno u sukob oko „starih“ i „mladih“, gdje se svrstao među „starije“ kao zagovaratelj tradicionalizma u umjetnosti. Od prvotnog značaja u njegovu djelovanju u vidu tih sukoba jest njegov tekst *Anarkija u hrvatskoj umjetnosti i književnosti*, ali valja istaknuti i daljnju polemiku s Ivom Pilarom, koji se postavio kao branitelj secesionizma. Vjeran starom umjetničkom naslijeđu, svjetonazoru i herbarističkoj estetici, Kuhač ne odustaje od svog kritičkog stava prema novom, modernom pravcu u umjetnosti. Nasuprot secesiji i secesionistima Kuhač

¹¹³ Zlatko Posavac, „Hrvatska estetika u doba Moderne,“ *Dani Hvarškoga kazališta* 7/1 (1980): 84.

smatra da je tradicija neophodno potrebna za razvoj, reformu i „usavršavanje“ umjetnosti.¹¹⁴

Mladi su na takve puritanske stavove odgovarali optužbama za klerikalizam. Milivoj Dežman, najznačajniji kritičar nove književne generacije, u katoličkom političkom pokretu vidio je primarnu snagu iza napada na „moderniste“. On u članku „Mladi i Stari“ kritizira klerikalizam kao sredstvo upereno protiv slobode izražavanja:

„Znači na milost i nemilost predati hrvatsku književnost nekolicini fanatika oko *Vrhbosne* i *Katoličkog lista*. Gdje je kriterij koja knjiga vrijeda vjersko i moralno čuvstvo? ... a glavno, tko će biti taj sudac koji će staviti na indeks stanovitu knjigu?“¹¹⁵

Dežman je pritisak lažnog morala vidio kao sredstvo pogodovanja političkoj vlasti. Smetao mu je monopol Matice hrvatske nad književnim izdavaštvom te bijedna pozicija književnika u društvu. Egzistencijalna ovisnost pisaca o društveno-političkoj strukturi sprječavala ih je u otvorenoj kritici te strukture. Za njega je ključna funkcija umjetnosti stvoriti dojam, uzbuditi čuvstva, potresti dušu. No on se ograđuje od larpurlartizma, tražeći socijalnu ulogu književnosti u intelektualnom odgoju naroda.¹¹⁶ Dežman će stalno isticati potrebu za iskrenom književnošću koja će se baviti suvremenom problematikom hrvatskog čovjeka, a od književnika da žive individualnost, ali životom vlastitog naroda.¹¹⁷

Smjena paradigmi

Albert Bazala kao Markovićev nasljednik na Katedri za filozofiju, prihvatio je od svog učitelja zadaću istraživanja hrvatske filozofske tradicije kao osnove pokušaja utemeljenja nacionalne filozofije.¹¹⁸ Taj utjecaj Markovića na Bazalino mišljenje o ulozi nacionalne filozofije, u projektu stvaranja „samosvijesti naroda“, vidi se u njegovu djelu *Filozofijski portret Franje Markovića* (1921.). Tamo Bazala opisuje značaj filozofije u sferi obnovljenog zagrebačkog Sveučilišta:

„A nije li Marković morao pitati i to, koju ulogu u prosvjetnom životu našega naroda ima da vrši filozofija ... Nije li se to morao pitati baš u času, kad se osnivalo sveučilište? Marković je očito dobro znao, što sveučilišta mogu značiti za na-

¹¹⁴ Željka Metesi Deronjić, „Polemika o secesiji u Hrvatskoj: Franjo Ksaver Kuhač i Ivo Pilar,“ *Cris* 11/1 (2009): 234-236.

¹¹⁵ Milivoj Dežman Ivanov, „Mladi i Stari,“ u *Hrvatska moderna: kritika i književna povijest*, ur. Miroslav Šicel (Zagreb: Matica hrvatska, 1975), 66.

¹¹⁶ Miroslav Šicel, „Milivoj Dežman Ivanov,“ u *Hrvatska moderna: kritika i književna povijest*, ur. Miroslav Šicel (Zagreb: Matica hrvatska, 1975), 31-32.

¹¹⁷ Ibid, 33-34.

¹¹⁸ Goran Gretić, „A. Bazala - Utemeljenje i konstitucija 'Ideje nacionalne filozofije',“ *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 16/1-2 (1990): 41-42.

¹¹⁹ Bazala, *Filozofijski portret Franje Markovića*, 12-13

rodnu prosvjetu kao rasadišta 'naučne umjeće' (po Fichteu), kao osvjestilište kulturnih nastojanja, kao obrazovalište narodnog bića.¹¹⁹

Bazala je Markovićevu odluku da prihvati Herbartovu „kritičku filozofiju“ smatrao prikladnim rješenjem za hrvatske prilike. Prema Bazali, eklekticism su si mogli priuštiti narodi s razvijenom filozofskom tradicijom kao pokušaj pomirenja raznih smjerova, dok je Hrvatskoj bila potrebna jedna filozofska struja koja bi mogla biti „propedeutikom filozofijskoga duha u nas“.¹²⁰ Kod Bazale se zadržava Markovićeva i Arnoldova vizija filozofije kao društvenog „sredotočja“ u kojem se doživljaji znanosti, umjetnosti, ćudorednosti i vjerskog uzdizanja stapaju u „lijepu cjelovitu sliku svijeta i života“.¹²¹ Međutim, Bazala odstupa od svog učitelja u njegovoj odluci o preuzimanju jedne konkretne „tuđe“ filozofije. „Samonikla“ nacionalna filozofija ne može prihvatiti jedan takav strani sustav za svoju koncepciju. Iako je takav potez bio opravdan za Markovića i stvaranje temelja filozofske tradicije, za Bazalu, prema njegovu standardu, to ne bi bilo prihvatljivo prilikom stvaranja autohtone nacionalne filozofije.¹²² Nakon što se sama moderna gasila na prijelazu stoljeća, sa svojim umjetničkim, kritičkim i teorijskim kontroverzama, estetska psihologizacija i subjektivizam intenzivno su se javljali tijekom prve polovice 20. stoljeća. Osim Bazale, u razdoblju nakon Prvog svjetskog rata bio je značajan i Ljudevit Dvorniković sa svojim psihologističkim pristupom. Ipak, on postepeno pada u zaborav između dva rata, da bi se glasno počeo nametati njegov različito politički orijentiran sin, Vladimir Dvorniković.¹²³

Godine 1908. Wilhelm Rein, vodeći predstavnik kasne herbartovske pedagoške škole, morao se suočiti s pitanjem: „Je li Herbart zastario?“ Naravno, on je dao negativan odgovor, kao što je to učinio i ranije 1890. godine, kada je pokušao pokazati superiornost Herbartove „matematičke psihologije“ nad konkurentnom eksperimentalnom psihologijom. No početkom 20. stoljeća „bitka za Herbarta“ u pedagogiji približavala se kraju. Alternativna „socijalna pedagogija“ Paula Natorpa postala je prije svega prihvaćena među sindikalnim nastavnim osobljem i uperena protiv „individualne pedagogije“ herbartovske škole. Godine 1900. Ernst Meumann predložio je „redizajn pedagogije“ koji je imao sve karakteristike teorijskog puča - proglasio je herbartizam zastarjelim te nemarnim u pogledu razvoja psihologije. Polazište nove pedagogije više ne može biti učitelj i podučavanje, već mora biti dijete i njegov razvoj, izjavio je Meumann.¹²⁴

¹²⁰ Herbartova filozofija bila je „kritička“ u smislu kantovske kritike granica ljudskog uma. Prema Kantu i Herbartu, tvrdnje u ime ljudskog uma se ne mogu donositi dok se ne utvrde mogućnosti tog uma. Ibid, 14.

¹²¹ Ibid, 181.

¹²² Gretić, „A. Bazala - Utemeljenje i konstitucija 'Ideje nacionalne filozofije',“ 43-44.

¹²³ Zlatko Posavac, „Ususret estetičkom psihologizmu Moderne,“ *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 15/1-2 (1989): 33-36.

¹²⁴ Jürgen Oelkers, „Das Ende des Herbartianismus: Überlegungen zu einem Fallbeispiel der pädagogischen Wissenschaftsgeschichte,“ u *Rekonstruktion pädagogischer Wissenschaftsgeschichte*, ur. P. Zedler, E. König, (Weinheim: Deutscher Studien Verlag, 1989), 84-91.

Navjestitelji promjena na pedagoškom polju u Banskoj Hrvatskoj, već na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće bili su učitelji Vjekoslav Košćević (1866.-1920.) i Ivan Tomašić (1868.-1956.).¹²⁵ Kao svojevrsnu opoziciju Hrvatskome pedagoško-književnom zboru i časopisu *Napredak* Košćević je zajedno sa svojim istomišljenicima 1904. osnovao *Hrvatsko društvo za unapređenje uzgoja*, a 1905. pokrenuo je časopis *Preporod*. Te iste 1905. njihovo je društvo dalo primjedbe na nacrt novog kurikuluma za javne škole. Glavni prigovor odnosio se na intelektualni karakter predloženog nacrtu, tražila se izraženija zastupljenost obrazovne komponente, veće slobode za učitelje u provedbi kurikuluma i za učeničko samoizražavanje. Društvo je 1908. godine održalo izložbu u Umjetničkom paviljonu o materijalima za podučavanje djece. Uz „slobodne risarije“ učenika, mogli su se vidjeti i usporedni crteži nepismenih vojnika i djece koje je predstavio ravnatelj Učiteljske škole u Budimpešti Ladislav Nagy te knjige o eksperimentalnoj pedagogiji i psihologiji Ernsta Meumanna. Napori reformne pedagogije urodit će plodom tek u poslijeratnom razdoblju, gdje će „nova pedagogija“ i „nova škola“ postati glavne fraze profesionalne pedagoške komunikacije.¹²⁶

Izbacivanje herbartovske škole iz „moderne“ pedagogije pokazuje nam kako su se koristile strategije za promjenu ustaljenih paradigmi, uključujući sumnju u zastarjelost, optužbe za nedostatak modernosti, stvaranje „povijesti propadanja“ te iznošenje teza da su sada dostupna „egzaktna“ znanstvena istraživanja.¹²⁷ U modernističkoj kulturi koja nekritički prihvaća napredak kao vrlinu, razgovor o novoj paradigmi također može sugerirati – umjesto promišljene argumentacije i uvjerljivih dokaza – da se novi načini razmišljanja i djelovanja ne samo radikalno razlikuju od starijih načina, već su i striktno superiorniji od njih. Na temelju toga, Thomas Kuhn zaključio je da će se s vremenom znanstvena zajednica unutar neke znanosti približiti jednoj paradigmi. Suvremeni istraživači koji koriste njegovu konstrukciju izvan fizikalnih znanosti često će primijetiti da se stara paradigma ne zamjenjuje uvijek jedinstvenom novom, već s nekoliko njih.¹²⁸ Unutar pedagogije ipak možemo označiti „novu školu“ kao novu dominantnu pedagošku paradigmu, dok unutar filozofije dolazi do dominacije psihologizma, a u estetici subjektivizma. Ako se značenje nekog pojma promijeni zbog protoka vremena ili njegova korištenja u drugom kontekstu, u nešto drugačije svrhe, ostatak izvornog značenja gotovo uvijek ostaje. To je sigurno slučaj s Kuhnovim poimanjem promjene paradigme, budući da još uvijek baratamo njegovim pojmom nesumjerljivosti. Načelo nesumjerljivosti navodi da se ne može, na primjer, istovremeno prihvatiti i stara i nova pedagoška paradigma, ne zato što su one

¹²⁵ Štefka Batinić, Igor Radeka, „Od reformne do alternativne pedagogije: pokušaji drugačije škole u Hrvatskoj u 20. stoljeću,“ *Acta Iadertina* 14/1 (2017): 42-43.

¹²⁶ Ibid, 44-49.

¹²⁷ Oelkers, „Das Ende des Herbartianismus: Überlegungen zu einem Fallbeispiel der pädagogischen Wissenschaftsgeschichte,“ 97-99.

¹²⁸ Robert Donmoyer, „Take my paradigm ... please! The legacy of Kuhn's construct in educational research,“ *International Journal of Qualitative Studies in Education* 19/1 (2006): 14-15.

logično neusporedive, već zato što predstavljaju radikalno različite projekte u znanosti.¹²⁹

Unutar takve sheme promjene dominantne paradigme zanimljiva je Bourdieuova kritika Kuhnovog „funkcionalizma“, koji Kuhn dijeli s autorima poput Roberta K. Mertona. Bourdieu navodi da ako je znanstveno područje relativno autonomno od ostatka društva, ono nije slobodno od borbe:

„Ako se ne želimo vratiti u idealističku filozofiju koja znanosti pripisuje moć da se razvija u skladu sa svojom imanentnom logikom ... moramo tvrditi da su ulaganja organizirana pozivanjem na - svjesno ili nesvjesno - predviđanje prosječnih šansi za profit.“¹³⁰

Kuhn dakako shvaća da će se znanstvena zajednica oduprijeti promjenama paradigmi jer su s tim promjenama povezani troškovi poput uloženog vremena, resursa i reputacije. No Bourdieu navodi da Kuhnova vizija promjene paradigme previše težnje stavlja na ono što si znanstvenici sami nameću. Problem je u tome što se u takvoj viziji znanosti ne uzima u obzir uloga borbe i natjecanja, stoga joj nedostaje koherentan model za istraživanje promjena. Bourdieuov prijedlog je da znanstveno područje promatramo kao trajnu borbu za kapital koji je specifičan za to polje.¹³¹

Zaključak

Habsburška Monarhija, duboko prožeta katolicizmom, odupirala se njemačkoj (protestantskoj) idealističkoj filozofiji, smatrajući utjecaje „revolucionarnih“ filozofa poput Kanta i Hegela višestruko opasnim. Herbartizam je kao struja postojao unutar Habsburške Monarhije i prije obrazovne reforme 1848. godine, budući da je već postojala antiidealistička klima u koju se uklapao, a u političkom je smislu također odgovarao Metternichovim težnjama dominacije nad Njemačkim Savezom. Nakon „Proljeća naroda“ 1848./1849. državne vlasti uviđaju potrebu veće regulacije filozofske misli, a herbartizam, kao politički apstinentna filozofija, postaje autoriziran na svim razinama obrazovanja. Ključna uloga herbartizma u Banskoj Hrvatskoj očitovala se u procesu sekularizacije pedagogije i školstva, a osnovni dio ovog pothvata postignut je stvaranjem široko korištene herbartističke pedagoške literature.¹³² Prodor herbartizma u Bansku Hrvatsku podržao je Hrvatski učiteljski pokret koji nije nastojao ugroziti vjerski karakter nastave, koji je smatrao presudnim za moralni razvoj učenika, već utjecaj klerikalizma na

¹²⁹ Ibid, 16.

¹³⁰ Prev. I.Š. Pierre Bourdieu, „The specificity of the scientific field and the social conditions of the progress of reason,“ *Social Science Information* 14/6 (1975): 22.

¹³¹ Massimiliano Simons, „The many encounters of Thomas Kuhn and French epistemology,“ *Studies in History and Philosophy of Science* 61 (2017): 45.

¹³² Tu je najznačajniji udžbenik Stjepana Besaričeka *Pedagogija* (1880–1884) u četiri sveska, te druga njegova djela (*Teorija pedagogije ili nauk ob uzgoju*, 1884, *Opća nauka o obuci*, 1882) i *Psihologija za srednja učilišta* (1893) Gjure Arnolda.

školski sustav. Utjecaj bečkog herbartizma bio je presudan za ranu hrvatsku filozofiju, posebno koncepcije Roberta von Zimmermana, čiji su studenti Franjo Marković i Izidor Kršnjavi herbartističku misao u Zimmermanovoj inačici prenijeli na Sveučilište u Zagrebu.

Uspostava hrvatskog akademskog polja povezana je uz onodobne političke prilike. Zagrebačko Sveučilište u ovom je periodu bilo pozitivno raspoloženo prema akademskoj kulturi koja je sasvim prirodno vodila administrativnim dužnostima. Pritom je utjecaj svakako bio dvosmjernan jer političke sile nisu oklijevale kršiti autonomiju Sveučilišta da bi unutar njega postavljale svoje pristaše ili otvoreno agitirale za svoje ideje, a profesori su koristili svoje akademske pozicije za pozitivnu valorizaciju stavova koji su im uopće omogućili da budu i ostanu na tim pozicijama. Strossmayerova frakcija iskoristila je svoje djelovanje oko uspostave Sveučilišta i Akademije da bi si osigurala početnu dominaciju u tim institucijama koja se manifestirala u vodećim osobama, kadrovskoj politici, izdavačkoj politici, itd. Unionistička stranka, odnosno režimska Narodna stranka i ban Károly Khuen-Héderváry, ipak je u periodu prijelaza iz 19. u 20. stoljeće bila politički dominantna, a ban je bio spreman na autoritativno ponašanje i kršenje zakonskih normi. Kada tome pridodamo ekonomski kapital kojim je vlast raspolagala, onda je jasno zašto je s vremenom mogla postavljati svoje ljude na najviše pozicije, uključujući mjesto rektora. Nenamjerna posljedica borbe oko akademskih institucija bilo je i promicanje novih tokova u znanosti i filozofiji.

Ako na znanost gledamo kao na neprekinut pothvat prema „istini“, možemo dobiti dojam slaganja svih dominantnih teorija kroz povijest. No kada neka nova teorija postane dominantna, ona ne uključuje sve znanstvene uspjehe prethodnih teorija, već se ističe na drugim, dotad neistraženim područjima. To je u skladu s Kuhnovom tezom da nove paradigme ne sačinjavaju konstantno napredovanje u dugom „maršu“ znanosti. Herbartovska pedagogija imala je određene prednosti u teorijskim aspektima obrazovne znanosti u odnosu na novu pedagošku školu, primjerice, smatrala se posebno snažnom u pitanju racionalno-intelektualne spoznaje. Uz to, u uvjetima nepostojanosti institucija višeg obrazovanja, osnovne znanstvene i filozofske građe te brojnih problema sa školovanjem (poput uvjeta na selu), herbartistička sistematizacija omogućila je razvoj unutar skromnih prilika. Slijedeći Kuhna mogli bismo zaključiti da promjene u znanosti dolaze kao interno pitanje koje se javlja kada se neka paradigma iscrpi. U tom slučaju kraj herbartizma kao dominantne paradigme nastupio je kada je njegova moć rješavanja problema počela jenjavati.

S druge strane, Bourdieu revolucije u znanosti vidi kao proizvod aktera na terenu koji odbijaju slijediti postojeće cikluse priznanja dominacije unutar polja. Umjesto toga oni stvaraju nove pristupe koji otvaraju put za akumuliranje novih oblika simboličkog kapitala. S Bourdieuom još uvijek možemo zaključiti da je došlo do epistemološkog prekida ili promjene paradigme, ali to možemo povezati sa širim društvenim i akademskim uvjetima. Samo sveučilište, kao ne samo znanstvena i nastavna, već i kao socijalna institucija, imalo je važnu ulogu u „padu“ herbartizma. Stvaranje akademskog polja povećalo je potrebu za intelektualnim proizvodima i stvorilo masu ljudi koji su bili dovoljno obrazovani da slijede moderne tokove u znanosti i filozofiji. Studenti

su postali jedna od politički i intelektualno najistaknutijih grupa u državi te su u obje sfere (političkoj i intelektualnoj) bili promicatelji promjena. Pokret „mladih“ na kulturnoj sceni Banske Hrvatske u velikoj je mjeri obilježen potrebom da se odbace tradicionalna tumačenja, ponajprije umjetničkih obveza koje su nametnule pozicionirane političke i akademske elite. Sukob „starih“ i „mladih“, iako nije doveo do jasne pobjede bilo koje strane, jasno je prikazao sve slabosti herbartovske pedagogije i estetike. Njezina krutost u službi države i „naroda“ nije mogla izdržati pritiske pluralizma moderne.

Bibliografija

Izvori

Brentano, Franz Clemens. *Meine letzten Wünsche für Österreich*. Stuttgart: J.G. Cotta, 1895.

Dežman Ivanov, Milivoj. „Naše težnje.“ U *Hrvatska moderna: kritika i književna povijest*, ur. Miroslav Šicel, 60-63. Zagreb: Matica hrvatska, 1975.

Dežman Ivanov, Milivoj. „Mladi i Stari.“ U *Hrvatska moderna: kritika i književna povijest*, ur. Miroslav Šicel, 64-68. Zagreb: Matica hrvatska, 1975.

„Govor J. J. Strossmayera u Hrvatskom saboru od 29. travnja 1861.“ U *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*, sv. 1, ur. Jaroslav Šidak, 336-340. Zagreb: Izdavački zavod JAZU, 1969. str.

Kršnjavi, Isidor. *Znamenovanje poviesti i arheologije umjetnosti: uvodno predavanje što ga je držao na Hrvatskom sveučilištu dne 11. ožujka god. 1878*. Zagreb: Tisak Dioničke tiskare, 1878.

Kršnjavi, Isidor. „Pogled na razvoj hrvatske umjetnosti u moje doba.“ *Hrvatsko kolo* 1 (1905): 215-307.

Marković, Franjo. „Predavanje o izložbi Društva hrvatskih umjetnika, dne 12 veljače o. g.“ *Vienac* 51/7 (1899): 104-106, 8:121-123, 9: 137-138.

Marković, Franjo. „Pedagogika.“ U *Novija hrvatska filozofija*, ur. Franjo Zenko, 115-128. Zagreb: Školska knjiga, 1995.

Matoš, Antun Gustav. „Stari i Mladi.“ U *O hrvatskoj književnosti I.*, Antun Gustav Matoš, ur. Nedeljko Mihanović, 87-89. Zagreb: Mladost, 1973.

Matoš, Antun Gustav. „Skupština Matice hrvatske.“ U *O hrvatskoj književnosti I.*, Antun Gustav Matoš, ur. Nedeljko Mihanović, 205-207. Zagreb: Mladost, 1973.

Pilar, Ivo. *Secesija: studija o modernoj umjetnosti od Ive Pilara*. Zagreb: Tisak Dioničke tiskare, 1898.

Šišić, Ferdo ur. *Korespondencija Rački-Strossmayer, od 6. okt. 1860. do 28. dec. 1875.*, knjiga 1. Zagreb: JAZU, 1928.

Šišić, Ferdo ur. *Korespondencija Rački-Strossmayer, od 6. jan. 1876. do 11. dec. 1881.*, knjiga 2. Zagreb: JAZU, 1929.

Wundt, Wilhelm. „Philosophy in Germany.“ *Mind* 2/8 (1877): 493-518.

Zimmermann, Robert. „Wissenschaft und Literatur.“ U *Wien 1848-1888: Denkschrift zum 2. December 1888*, sv. 2, ur. Gemeinderathe Der Stadt Wien, 29-196. Beč: Carl Konegen, 1888.

Literatura

Acton, H. B. „Comte's Positivism and the Science of Society.“ *Philosophy* 26/99 (1951): 291-310.

Aichner, Christof, Brigitte Mazohl ur. *Die Thun-Hohensteinschen Universitätsreformen 1849-1860: Konzeption – Umsetzung – Nachwirkungen*. Wien: Böhlau, 2017.

Arnold, Gjuro. „Filozofija, prirodne nauke i sociologija (riječ u prilog metafizici).“ U *Novija hrvatska filozofija*, ur. Franjo Zenko, 149-163. Zagreb: Školska knjiga, 1995.

Avraham, Doron. „German Neo-Pietism and the Formation of National Identity.“ *Church History* 88/1 (2019): 87-119.

Batinić, Štefka, Igor Radeka. „Od reformne do alternativne pedagogije: pokušaji drugačije škole u Hrvatskoj u 20. stoljeću.“ *Acta Iadertina* 14/1 (2017): 41-60.

Bazala, Albert. *Filozofijski portret Franje Markovića*. Zagreb: Institut za filozofiju, 1974.

Becker, Thomas. *Academic Tribes and Territories: Intellectual Enquiry and the Culture of Disciplines*. Bristol: Open University Press, 1989.

Blyth, Alan. „From Individuality to Character: The Herbartian Sociology Applied to Education.“ *British Journal of Educational Studies* 29/1 (1981): 69-79.

Bourdieu, Pierre. „The specificity of the scientific field and the social conditions of the progress of reason.“ *Social Science Information* 14/6 (1975): 19-47.

Bourdieu, Pierre. *Homo Academicus*. Preveo Peter Collier. Stanford: Stanford University Press, 1984.

Bourdieu, Pierre. *In Other Words: Essays Toward a Reflexive Sociology*. Preveo Matthew Adamson. Stanford: Stanford University Press, 1990.

Bourdieu, Pierre. *The State Nobility: Elite Schools in the Field of Power*. Prevela Lauretta C. Clough. Cambridge: Polity Press, 1996.

Coen, Deborah R. *Vienna in the Age of Uncertainty: Science, Liberalism, and Private Life*. Chicago: The University of Chicago Press, 2007.

Cohen, Gary B. *Education and Middle-class Society in Imperial Austria, 1848-1918*. West Lafayette: Purdue University Press, 1996.

Comay, Rebecca. *Mourning Sickness: Hegel and the French Revolution*. Stanford: Stanford University Press, 2011.

Despot, Branko. *Filozofija Gjure Arnolda*. Zagreb: Kolo Matice hrvatske, 1970.

Detjen, Joachim. *Politische Bildung: Geschichte und Gegenwart in Deutschland*. München: R. Oldenbourg, 2011.

Donmoyer, Robert. „Take my paradigm ... please! The legacy of Kuhn's construct in educational research.“ *International Journal of Qualitative Studies in Education* 19/1 (2006): 11-34.

Eyck, F. Gunther. „The Political Theories and Activities of the German Academic Youth between 1815 and 1819.“ *The Journal of Modern History* 27/1 (1955): 27-38.

Filipović, Vladimir. „Franjo Marković: rodoljubni pjesnik i učitelj filozofije.“ *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 8/15 (1982): 7-24.

Fisette, Denis. „Robert Zimmermann and Herbartianism in Vienna. The critical reception from Brentano and his followers.“ *Meinong Studies*. <https://philarchive.org/archive/FISR-ZA> (pristup 15.1.2024).

Folta, Jaroslav. „Life and scientific endeavour of Bernard Bolzano.“ U *Bolzano and the Foundations of Mathematical Analysis*, ur. Vojtěch Jarník, 11-32. Preveo Jiří Jarník. Prag: Society of Czechoslovak Mathematicians and Physicists, 1981.

Gaćina Škalamera, Sonja. „Zakon o pučkim školama i preparandijama u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji iz 1874. godine: sto četrdeseta obljetnica hrvatskoga zakona o obveznom obrazovanju.“ *Anali za povijest odgoja* 13 (2014): 99-133.

Gordon, Peter E. „What is intellectual history? A frankly partisan introduction to a frequen-

tly misunderstood field.“ Harvard University. <https://ces.fas.harvard.edu/uploads/files/Reports-Articles/What-is-Intellectual-History-Essay-by-Peter-Gordon.pdf> (pristup 15.1.2024).

Gretić, Goran. „A. Bazala - Utemeljenje i konstitucija 'Ideje nacionalne filozofije'.“ *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 16/1-2 (1990): 41-78.

Grijak, Zoran. „Korespondencija Kršnjavi – Strossmayer kao povijesno svjedočanstvo, kronologija velikih kulturnih pregnuća i hommage jednom životnom opusu.“ U *Zbornik radova znanstvenog skupa Iso Kršnjavi - veliki utemeljitelj*, ur. Ivana Mance, Zlatko Matijević, 135-151. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2015.

Haller, Rudolf. „On the Historiography of Austrian Philosophy.“ U *Rediscovering the Forgotten Vienna Circle*, ur. T.E Uebel, 41-50. Dordrecht: Springer, 1991.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. *Vorlesungen über die Aesthetik*, sv. 1. Berlin: Duncker und Humblot, 1842.

Hostinsky, Otakar. *Herbarts Ästhetik in ihren grundlegenden Teilen quellenmäßig dargestellt und erläutert*. Hamburg: Leopold Voss, 1891.

Hrvatska enciklopedija – mrežno izdanje, s.v. „Arnold, Đuro.“ <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=3953> (pristup 15.1.2024).

Hrvatska enciklopedija – mrežno izdanje, s.v. „Bresztyenszky, Aleksandar.“ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=9430> (pristup 15.1.2024).

Hrvatska enciklopedija – mrežno izdanje, s.v. „Vojnović, Konstantin.“ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=65237> (pristup 16.1.2024).

Johnston, William M. *Austrijski duh: intelektualna i društvena povijest 1848-1938*. Preveo Janko Paravić. Zagreb: Globus, 1993.

Knox, H. M. „The Progressive Development of J. F. Herbart's Educational Thought.“ *British Journal of Educational Studies* 23/3 (1975): 265-75.

Kolar-Dimitrijević, Mira. „Izidor Kršnjavi i simbolika zagrebačke Zlatne dvorane.“ *Kolo* 5 (2013). <https://www.matica.hr/kolo/401/izidor-kršnjavi-i-simbolika-zagrebacke-zlatne-dvorane-22926> (pristup 16.1.2024).

- Landerer, Christoph, Wolfgang Huemer. „Johann Friedrich Herbart on Mind.“ U *Philosophy of Mind in the Nineteenth Century*, sv. 5, ur. Sandra Lapointe, 60-76. New York: Routledge, 2018.
- Leary, David E. *Metaphors in the History of Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- Luetić, Tihana. „Kr. sveučilište Franje Josipa I. u Zagrebu (1874.-1918.).“ U *Sveučilište u Zagrebu: 350 (1669.-2019.)*, ur. Mirjana Polić-Bobić, 39-55. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 2019.
- Luetić, Tihana. „Prve studentice Mudroslovnog fakulteta kr. Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu.“ *Povijesni prilozi* 21/22 (2002): 167-207.
- Luetić, Tihana. „Socijalna slika studenata Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (1874.- 1914.).“ *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 24 (2006): 199-222.
- Luetić, Tihana. „Studentska mladež u Narodnom pokretu 1903. godine.“ *Cris* 15/1 (2013): 51-58.
- Luft, David S. „Schopenhauer, Austria, and the Generation of 1905.“ *Central European History* 16/1 (1983): 53-75.
- Mah, Harold E. *The End of Philosophy, the Origin of 'Ideology': Karl Marx and the Crisis of the Young Hegelians*. London: University of California Press, 1987.
- Markus, Tomislav. „Korespondencija Josipa J. Strossmayera i Koste Vojnovića kao povijesni izvor.“ *Časopis za suvremenu povijest* 36/2 (2004): 581-595.
- Maroević, Tonko. „Izidor Kršnjavi (1845-1927).“ *Radovi Odsjeka za povijest umjetnosti* 7 (1981): 41-45.
- Maruševski, Olga. „Izidor Kršnjavi i 'dnevnik' njegove borbe za profesuru.“ *Radovi Odsjeka za povijest umjetnosti* 7 (1981): 23-39.
- Maruševski, Olga. *Društvo umjetnosti 1858.-1879.-1941*. Zagreb: DPUH, 2004.
- Maruševski, Olga. *Iso Kršnjavi kao graditelj: izgradnja i obnova obrazovnih, kulturnih i umjetničkih objekata u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2009.
- Marx, Karl. *Klasne borbe u francuskoj od 1848. do 1858.: Osamnaesti brumaire Luja Bonaparta*. Prevela Nataša Tkalec. Zagreb: Naprijed, 1973.
- Mendoza, Pilar, Aaron Kuntz. „Bourdieu and Academic Capitalism: Faculty 'Habit' in Materials Science and Engineering.“ *Journal of Higher Education* 83/4 (2012): 558-581.
- Metesi Deronjić, Željka. „Polemika o secesiji u Hrvatskoj: Franjo Ksaver Kuhač i Ivo Pilar.“ *Cris* 11/1 (2009): 229-237.
- Milanja, Cvjetko. *Konstrukcije kulture: modeli kulturne modernizacije u Hrvatskoj 19. stoljeća*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2012.
- Oelkers, Jürgen. „Das Ende des Herbartianismus: Überlegungen zu einem Fallbeispiel der pädagogischen Wissenschaftsgeschichte.“ U *Rekonstruktion pädagogischer Wissenschaftsgeschichte*, ur. P. Zedler, E. König, 77-116. Weinheim: Deutscher Studien Verlag, 1989.
- Okey, Robin. „The Primary School Movement in the South Slav Lands of the Habsburg Monarchy in the Era of Dualism: Ideal and Reality.“ *Godišnjak* 42 (2013): 147-164.
- Ostajmer, Branko. „Kako sam postao *Magjaron* - tri godine u životu Izidora Kršnjavoga (1883.- 1885.).“ U *Zbornik radova znanstvenog skupa Iso Kršnjavi - veliki utemeljitelj*, ur. Ivana Mance, Zlatko Matijević, 25-41. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2015.
- Patton, Lydia. „Anti-psychologism about Necessity: Friedrich Albert Lange on Objective Inference.“ *History and Philosophy of Logic* 32/2 (2011): 139-152.
- Peklić, Ivan. „Franjo Marković: Sveučilište kao duhovna lađa naroda.“ *Filozofska istraživanja* 33/3 (2013): 493-508.
- Perić, Ivo. *Hrvatski državni sabor 1848.-2000.*, sv. 2. Zagreb: Dom i svijet, 2000.
- Petrač, Božidar. „O Markovićevu predavanju uz izložbu Društva hrvatskih umjetnika (uz 170. obljetnicu rođenja Franje Markovića, 1845.-1914.).“ *Kolo* 25/3 (2015). <http://www.matica.hr/kolo/467/o-markovicevu-predavanju-uz-izlozbu-drustva-hrvatskih-umjetnika-25220> (pristup 16.1.2024).
- Posavac, Zlatko. „Gjuro Arnold kao estetičar u kontekstu kontroverza hrvatske Moderne. IV. Umjetnost i znanost.“ *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 18/1-2 (1992): 101-140.
- Posavac, Zlatko. „Gjuro Arnold kao estetičar u kontekstu kontroverza hrvatske Moderne. VI. Zaključak.“ *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 20/1-2 (1994): 271-323.

- Posavac, Zlatko. „Hrvatska estetika u doba Moderne.“ *Dani Hvarškoga kazališta* 7/1 (1980): 65-94.
- Posavac, Zlatko. „Ususret estetičkom psihologizmu Moderne.“ *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 15/1-2 (1989): 7-43.
- Prelog, Petar. „Artikulacije moderniteta. Institucije, secesije, publika.“ U *Moderna umjetnost u Hrvatskoj 1898.-1975*, ur. Liljana Kolešnik, Petar Prelog, 10-39. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2012.
- Radeka, Igor. „Pedagogija i ideologija u Hrvatskoj.“ U *Desničini susreti 2010. Zbornik rado-va*, ur. Drago Roksančić, Ivana Cvijović Javorina, 116-136. Zagreb: Plejada, 2011.
- Raspa, Venzio ur. *Alexius Meinong und Kazimierz Twardowski: Der Briefwechsel*. Berlin: De Gruyter, 2016.
- Ringer, Fritz. „The intellectual field, intellectual history, and the sociology of knowledge.“ *Theory and Society* 19/3 (1990): 269-294.
- Rusnock, Paul, Jan Šebestík, *Bernard Bolzano: His Life and Work*, Oxford: Oxford University Press, 2019.
- Schopenhauer, Arthur. *Die Welt als Wille und Vorstellung*, sv. 1. Leipzig: F. A. Brockhaus, 1844.
- Simons, Massimiliano. „The many encounters of Thomas Kuhn and French epistemology.“ *Studies in History and Philosophy of Science* 61 (2017): 41-50.
- Smith, Barry. „Austrian Origins of Logical Positivism.“ U *The Vienna Circle and the Lvov-Warsaw School*, ur. K. Szaniawski, 19-53. Dordrecht: Springer, 1989.
- Spomenica o 25-godišnjem postojanju Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu: 1874-1899*. Izdao Akademički senat Kr. Sveučilišta. Zagreb: Kr. zemaljska tiskara, 1900.
- Šebestík, Jan. „Bolzano's Lehrjahre.“ U *Mind, Values, and Metaphysics: Philosophical Essays in Honor of Kevin Mulligan*, sv. 1, ur. Anne Re-boul, 289-293. Cham: Springer, 2014.
- Šicel, Miroslav. „Milivoj Dežman Ivanov.“ U *Hrvatska moderna: kritika i književna povijest*, ur. Miroslav Šicel, 29-34. Zagreb: Matica hrvatska, 1975.
- Šidak, Jaroslav. „Sveučilište do kraja Prvog svjetskog rata.“ U *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*, sv. 1, ur. Jaroslav Šidak, 91-124. Zagreb: Izdavački zavod JAZU, 1969.
- Šimetin Šegvić, Filip. *Patriotizam i bunt: Franjo Josip I. u Zagrebu 1895. godine*. Zagreb: Srednja Europa, 2014.
- Šimetin Šegvić, Filip. „Vlast, politika i kultura u banskoj Hrvatskoj od 1883. do 1903. godine.“ Doktorska disertacija. Sveučilište u Zadru, 2020.
- Taylor, A. J. P. *Habsburška Monarhija 1809-1918*. Zagreb: Znanje, 1991.
- Wacquant, Loïc J.D. „An Interview with Pierre Bourdieu. For a Socio-Analysis of Intellectuals: On ‘Homo Academicus.’“ *Berkeley Journal of Sociology* 34 (1989): 1-29.
- Whatmore, Richard. *What is Intellectual History?*. Oxford: Polity, 2015.
- Wiesing, Lambert. *Visibility of the Image: History and Perspectives of Formal Aesthetics*. Prevela Nancy Ann Roth. New York: Bloom-sbury, 2016.
- Wilfing, Alexander. „‘Absolute’ Aesthetics in Context: The Sociopolitical Fundamentals of Eduard Hanslick's Scholarly Activities; Towards a Cultural Turn in Hanslick Scholarship.“ *International Review of the Aesthetics and Sociology of Music* 50/1-2 (2019): 175-190.
- „Wilhelm von Humboldt.“ *Prospects: the quarterly review of comparative education* 23/3-4 (1993): 613-23.
- Župan, Dinko. „Kulturni i intelektualni razvoj u Hrvatskoj u ‘dugom’ 19. stoljeću.“ U *Temelji moderne Hrvatske: hrvatske zemlje u ‘dugom’ 19. stoljeću*, ur. Vlasta Švooger, Jasna Turkalj, 273-308. Zagreb: Matica hrvatska, 2016.
- Župan, Dinko. „Utjecaji Mažuranićeve reforme školstva na pučko školstvo u Slavoniji (1875.-1885.).“ *Scrinia Slavonica* 2/1 (2002): 277-292.

An Intellectual History of Disputes over Herbartianism and the University of Zagreb

Abstract:

This paper presents the intellectual, cultural and political disputes related to the emergence and end of herbartianism as the dominant academic orientation in Croatia-Slavonia, i.e., at the University of Zagreb. An overview of the philosophical-academic situation in the Habsburg Monarchy of the 19th century is given, which enabled the development of herbartianism and the influence of Austrian philosophy on early Croatian philosophy. Herbartianism, viewed as a paradigm, established dominance in the emerging Croatian academic field and tried unsuccessfully to maintain its dominant position in the period of development of positive sciences at the turn of the century. Zagreb herbartian professors, as prominent public intellectuals, played a significant role in directing and maintaining intellectual flows in the field of philosophy, social sciences and art. Of particular importance was the university as the scene of struggles for prestige and intellectual success within the academic field.

Keywords: herbartianism, University of Zagreb, intellectual history, Franjo Marković, Izidor Kršnjavi, Gjuro Arnold

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 19 2024.

Pro Tempore

Časopis studenata povijesti,
godina XIX, broj 19, 2024.

Glavna i odgovorna urednica
Tijana Vokal

Zamjenica glavne urednice
Ivana Đorđić

Uredništvo
Filip Bačurin
Marija Bišćan
Ivan Ćorić
Ivana Đorđić
Adrian Filčić
Ivan Mrnarević
Marko Perišić
Ruben Prstec
Matija Pudić
Tijana Vokal

Urednici pripravnici
Klara Miholić
Ivan Moškateo
Patrik Smolak

Redakcija
Filip Bačurin
Marija Bišćan
Ivan Ćorić
Ivana Đorđić
Adrian Filčić
Klara Miholić
Ivan Moškateo
Ivan Mrnarević
Marko Perišić
Patrik Smolak
Ruben Prstec
Matija Pudić
Tijana Vokal

Tajnik Uredništva
Adrian Filčić

Recenzenti
dr. sc. Damir Agičić
dr. sc. Zrinka Blažević
dr. sc. Inga Vilogorac Brčić
dr. sc. Aleksandra Golubović
dr. sc. Branimir Janković
dr. sc. Filip Šimetin Šegvić
dr. sc. Ivica Šute
dr. sc. Nikola Tomašegović

Lektura za hrvatski jezik
Lorenia Jantolek
Martina Prosen
Lucija Rak
Josipa Skenderović
Gabrijela Soldan
Jakov Zidarić

Lektura za engleski jezik
Anamarija Brusić

Oblikovanje
Boris Bui, FF press

Izdavač
Odsjek za povijest Filozofskog
fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Tisak
Studio Moderna d.o.o., Zagreb

Naklada
Tiskano u 100 primjeraka.

ISSN: 1334-8302

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim radovima izražavaju isključivo stavove i mišljenja autora i ne predstavljaju nužno stavove i mišljenja uredništva i izdavača.

Izdavanje ovog časopisa financirano je novcem dobivenim na natječaju za studentske projekte Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu te sredstvima koja je ustupio Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Redakcija časopisa Pro tempore iskreno zahvaljuje Odsjeku na financijskoj podršci.

Časopis se ne naplaćuje.

Adresa uredništva

Odsjek za povijest
(za: Uredništvo Pro tempore)
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb

Kontakt

casopis.protempore@gmail.com

Web-stranica

<https://protempore.ffzg.unizg.hr/>